

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2009 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2010

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2009

2

Vilnius 2010

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2009

2

Vilnius 2010

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

PUBLIKACIJA

ĖRIKS JĖKABSONS

LATVIJOS KONSULATAS VILNIUJE IR KONSULO FELIKSO DONASO PRANEŠIMAI 1939 M. RUDENĮ

Tarp dviejų pasaulinių karų kilusiame Lietuvos ir Lenkijos konflikte dėl Vilniaus Latvija nuo pat pradžių užėmė formalaus neutralumo poziciją, nes jai buvo svarbu, atsižvelgiant į savo valstybės interesus, išlaikyti kiek įmanoma gerus santykius tiek su Lietuva, tiek ir su Lenkija. Realiai jau nuo 1920 m., nepaisant formaliai skelbiamo neutralumo, reikštas Lenkijos įvykdyto Vilniaus užgrobimo aprobavimas, kuris tarp kita ko kilo ir iš įsitikinimo, kad Lietuva bus patikimesnis ir netgi stipresnis sąjungininkas be miesto, kuriame lietuvių įtaka buvo silpna¹.

1923 m. Vilniuje buvo įkurta Latvijos konsulinė atstovybė, kuriai vadovauti ėmėsi Feliksas Edgaras Janis Donas (Donass), ėjęs šias pareigas 17 metų, iki pat Baltijos valstybių nepriklausomybės žlugimo.

F. Donas gimė 1882 m. rugpjūčio 12 d. Livonijos gubernijos kaimiškojo Jaungulbenės valsčiaus raštininko šeimoje. Jo tėvai persikėlė į Varšuvą, kur baigęs bažnytinę liuteronų mokyklą ir realinę mokyklą Loviče 1903 m. jis pradėjo studijas Varšuvos politechnikos institute (Kalnų inžinerijos fakultete), bet 1905 m., prasidėjus revoliuciniams įvykiams (po studentų streikų valdžia uždarė institutą), perėjo į Kalnų institutą Peterburge. Studijų metu trejus metus atliko praktiką Dambrovos kasyklose Lenkijoje. Studijas baigė 1915 m. ir 1916 m. pradėjo dirbti Talino (Revelio) jūrų tvirtovės statybos prižiūrėtoju. Į Latviją F. Donas grįžo 1919 m., ir tų metų rugpjūtį pradėjo dirbti Rygos uosto statybų valdyboje. Tų pačių metų lapkritį, kuriant Latvijos diplomatinę misiją Lenkijoje, ieškota inteligentiškų žmonių, mokančių lenkų kalbą. F. Donas

¹ Žr.: E. J e k a b s o n s, *Latvia's Position Concerning the Vilnius Question in the 1920's and 1930's, Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Vilnius, 1999, p. 71–82.

buvo priimtas į darbą Užsienio reikalų ministerijoje misijos Varšuvoje referentu, o nuo 1920 m. kovo – antruoju sekretoriumi.

Kaip minėta, Lietuvos ir Lenkijos konflikte Latvija laikėsi neutralumo, nors faktiškai pripažino Vilniaus priklausymą Lenkijai. Netgi manyta, kad eventualus Vilniaus atgavimas galėjo susilpninti Lietuvą, o tai reiškė – susilpninti ir Latvijos, kuriai savarankiškos Lietuvos, nors ir be Vilniaus, egzistavimas buvo labai svarbus, tarptautinę padėtį. Atsižvelgiant į lietuvių jautrumą Vilniaus klausimui, stengtasi išlaikyti bent formalų neutralumą. Tačiau konsulinis kontaktas su Vilniumi buvo būtinas, todėl 1923 m. rugpjūčio 18 d. Vilniuje buvo įsteigtas Latvijos garbės vicekonsulatas (dėl įvairių priežasčių jis pradėjo dirbti tik 1924 m. sausį), kuris 1925 m. spalį buvo pertvarkytas į garbės konsulatą. Konsulato jurisdikcija apėmė Vilniaus žemę, Naugarduko ir Polesės vaivadijas. Šis įvykis vertas dėmesio kaip unikalus diplomatijos istorijoje, nes, nors formaliai tai buvo garbės konsulatas, bet faktiškai tai buvo konsulatas, kurio darbuotojai su konsulu priešakyje buvo profesionalūs diplomatai, tarnaujantys Latvijos užsienio reikalų ministerijoje. Taip bandyta neerzinti Lietuvos viešosios nuomonės steigiant įprastą konsulatą mieste, kurio valstybinės priklausomybės klausimas, kaip manyta Kaune, dar nebuvo tinkamai išspręstas. Todėl F. Donas, kuris nuo konsulato darbo pradžios buvo perkeltas į Vilnių kaip profesionalus diplomatas, formaliai buvo laikomas garbės konsulu. Jis pats dienoraštyje rašė, kad prieš išvažiuodamas į Vilnių suprato, kad jo laukia „sunki ir delikati situacija. Ten susikirto priešiški ir įtempti kelių tautų santykiai. Ten buvo ir aktyviai veikė mums priešišku buvusių Latgalos žemvaldžių bazė. Buvau taip pat nusiteikęs bandyti užmegzti draugiškus santykius su vietiniais lietuviais, žinoma, neperžengiant leidžiamų ribų, nes buvau akredituotas prie Lenkijos vyriausybės“².

Keliolika metų konsulatas Vilniuje sėkmingai veikė tvyrant komplikuotai Lenkijos valdžios santykių su vietine lietuvių visuomene situacijai. XX a. 4-ajame dešimtmetyje, Latvijos ir Lenkijos santykių paastrėjimo dėl tariamai Latvijos valdžios neigiamo požiūrio į lenkų tautinę mažumą (1931 m. rudenį ir 1935 m.) momentais, konsulatas tapo tautiškai nusiteikusio lenkų akademinio jaunimo nepasitenkinimo objektu. 1939 m. rudenį Sovietų Sąjunga okupavo Vilnių, kuri vėliau perdavė Lietuvai. 1940 m. birželį Sovietų Sąjunga likvidavo Baltijos valstybių nepriklausomybę visiškai jas okupuodama. 1940 m. rugpjūtį Latvijos konsulatas Vilniuje buvo uždarytas, o F. Donas atšauktas į vis dar formaliai veikusią Užsienio reikalų ministeriją Rygoje. Tų pačių metų spalį jis buvo atleistas iš darbo uždarant ministeriją. Jam pavyko išvengti sovietų represijų ir vokiečių okupacijos metais 1941–1944 m. jis dirbo Kontrolės biuro (buvusios Valstybės kontrolės) vadovo vyresnioju referentu. 1944 m. kartu su šeima pasitraukė į Vokietiją, vėliau išvyko į JAV, kur Čikagoje 1971 m. liepos 27 d. mirė³.

² F. Donas, *Politiskos krustcelos. Atmiņas un vērojumi divdesmitgadīgā diplomātiski-konsulārā dienestā*, Čikago, 1969, p. 22, 23.

³ *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Latvijos valstybės istorijos archyvas, toliau – *LVVA*), f. 2570, apr. 14, b. 337, 338l.

F. Donaso pranešimai iš Vilniaus Latvijos konsulo akimis parodo komplikuočius įvykius mieste Antrojo pasaulinio karo pradžioje, sovietų okupaciją ir Lietuvos kariuomenės įžengimą 1939 m. rudenį. Pranešimai skelbiami originalo (latvių) kalba su vertimu į lietuvių kalbą. Vertė Vilma Akmenytė-Ruzgienė.

1. Vilnius, 1939 07 17. Latvijos konsulo Vilniuje F. Donaso pranešimas Latvijos užsienio reikalų ministerijai

LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 3248, l. 37.

Latvijas konsulāts Viļņā
Konsulat Łotewski w Wilnie.
Nr. 1287/XIII.H.3.
Viļņā 17. septembrī 1939
Ulica Sierakowskiego Nr. 4.

Konfidenciāli.

Ziņojums.

Augsti godātais Nodaļas Vadītāja kungs.

/2 eksemplāros/

Kopš 2 dienām vācu aeroplāni lido virs Viļņas un met bumbas. Par nodarītiem postījumiem un citām lietām Jūs informēs Martinsona k-gs, jo sīku ziņojumu man nav iespējams pašreizējos apstākļos uzrakstīt: cilvēki sturmē visu cauru dienu konsulātu vīzu un citu „briesmīgi steidzīgu lietu” dēļ. Kad izeju uz pilsētu dažu lietu nokārtošanai, tad gandrīz katru reizi ir trauksme un obligatoriski jāsteidzas tuvākā patvertnē jeb mājas sētā, jo uzturēties uz ielas ir stingri aizliegts. Viens no konsulāta darbiniekiem – Gucevičs augustā aizbrauca uz Latviju atvaļinājumā. Uz 1. septembri viņam vajadzēja atgriezties, bet viņš to nav darījis, laikam baidīdamies no kara. Tamdēļ nebija iespējams sastādīt izsmeļošu ziņojumu. Šodien ir svētdiena un es devu rīkojumu nevienam nepieņemt, lai varētu Jūs vismaz īsi informēt pas šejienes apstākļiem:

I. Poļu iestāžu rīkojumi un uzsaukumi

Izgriezumi: N. 1-23/ no 1939. g. 5. septembra līdz 16. septembrim/.

II. Pārskats par notikumiem

Izgriezumi: N. 24-47.

Šorīt Viļņā manāms sevišķs uztraukums. Ap pilsētu rok prettanku grāvjus un no Viļņas dienvidrietumu priekšpilsētas puses evakuējas iedzīvotāji, nesot rokās un uz muguras savas mantas.

Nupat saņēmu ziņu /no štāba avotiem/, ka lielinieki iegājuši Molodečnā. Viļņas štābs iznīcinot un dedzinot slepenos dokumentus.

III. Laikrakstu izgriezumi par Latviju
Izgriezumi: Nr. 48-59.

IV. Lietuva un lietuvieši
Izgriezumi: Nr. 60.

Nupat atzīmētie notikumi pilnīgi dezorientē konsulātu. Saskaņā ar direktora Stegmaņa mutisko rīkojumu palikšu konsulātā katrā gadījumā. Kā rīkoties? Vai Vācijas jeb Padomjkrēvijas iestādes respektēs konsulāta starptautiskās tiesības?

Laikam tiks pārtraukta katra satiksme. Vai ministrija nevarētu atsūtīt konsulāta rīcībā valsts automobili ar šoferi un lielāku benzīna krājumu?

Šodien konsulātā daudzi jauni cilvēki /studenti/ pieprasa vīzas uz Latviju lai nokļūtu uz Franciju.

Ar augstu cieņu

/F. Donass/

Latvijas konsuls Viļņā.

Augsti godātām

Vilim Māsenam kungam,
Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļai.

Latvijos konsulatas Vilniuje
Nr. 1287/XIII.H.3
Vilniuje, 1939 m. rugsėjo 17 d.
Sierakowskiego g. Nr. 4
Konfidencialu.

Pranešimas.

Aukštai gerbiamas, pone Skyriaus Vedėjau.

/2 egzemplioriais/

Antrā dienā vokiečių lēktuvai skraido virš Vilniaus ir mēto bombas. Apie padarytā žala ir kitus dalykus Jus informuos p. Martinsonas, nes šiuo metu neturiu galimybės surašyti smulkaus pranešimo: žmonės kiaurā dienā šturmuoja konsulātā dēl vizū ir kitū „siaubingai skubiū reikalū“. Kai tik išeinu ī miestā sutvarkyti tam tikrū reikalū, beveik kaskart pasigirsta aliarmas ir būtina skubėti ī artimiausią slēptuvē ar namo kiemā, nes

griežtai draudžiama būti gatvėse. Vienas iš konsulato darbuotojų – Gucevičius rugpjūtį išvyko į Latviją atostogų. Jis turėjo grįžti rugsėjo 1 d., tačiau to nepadarė, tikriausiai baimindamasis karo. Todėl nebuvo galimybės sudaryti išsamaus pranešimo. Šiandien sekmdienis ir aš nurodžiau nieko nepriimti, kad galėčiau bent trumpai Jus informuoti apie čionykštę padėtį:

I. Lenkų įstaigų potvarkiai ir atsišaukimai

Iškarpos: N. 1–23 /nuo 1939 m. rugsėjo 5 d. iki rugsėjo 16 d./.

II. Įvykių apžvalga

Iškarpos: N. 24–47.

Šįryt Vilniuje jaučiamas ypatingas nerimas. Aplink miestą kasami prieštankiniai grioviai, o iš Vilniaus pietvakarinių priemiesčių pusės, rankose ir ant nugarų nešdamiesi savo turtą, evakuojasi gyventojai.

Ką tik gavau žinių /iš štabo šaltinių/, kad bolševikai įžengė į Molodečną. Vilniaus štabas naikina ir degina slaptus dokumentus.

III. Laikraščių iškarpos apie Latviją

Iškarpos: Nr. 48–59.

IV. Lietuva ir lietuviai

Iškarpos: Nr. 60.

Tik ką surašyti įvykiai visiškai dezorientuoja konsulatą. Pagal žodinį direktoriaus Stegmanio nurodymą lieku konsulate bet koku atveju. Kaip elgtis? Ar Vokietijos arba Tarybų Rusijos įstaigos gerbs konsulato tarptautines teises?

Tikriausiai bus nutrauktas bet koks susisiekimas. Ar negalėtų ministerija konsulato žinion atsiųsti valstybinio automobilio su vairuotoju ir didesnėmis benzino atsargomis?

Šiandien konsulate daugelis jaunuolių /studentai/ prašo vizų į Latviją tam, kad patektų į Prancūziją.

Pagarbiai

/F. Donass/

Latvijos konsulas Vilniuje.

Aukštai gerbiamam

Ponui Viliui Masenui,

Užsienio reikalų ministerijos Baltijos valstybių skyriui.

2. Vilnius, 1939 09 29. Latvijas konsulo Vilniuje F. Donaso pranešimas Latvijos pasiuntinybei Sovietu Sąjungoje

LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 3248, l. 34

Latvijas konsulāts Viļņā
Konsulat Łotewski w Wilnie.
Nr. 1332/XIII.H.3.
Viļņā 29. septembrī 1939
Ulica Sierakowskiego Nr. 4.

Ziņojums.

Latvijas sūtniecībai Maskavā.
Noraksts: Ārlietu ministrijas Baltijas valstu nodaļai.

1939. g. 19. septembrī Viļņu ieņēma Padomju Sociālistisko Republiku Savienības karaspēks. Kopš tā laika ir pārtraukta konsulāta telegrāfiskā, telefoniskā un pasta satiksme ar ārpusauli.

Konsulātā palika:

- 1/ konsuls Felikss Donass, Latvijas pavalstnieks,
- 2/ konsula sieva Lidija Donass, “ “
- 3/ “ meita Renāte “ “ “
- 4/ “ “ Danuta “ “ “
- 5/ “ dēls Vandalins-Imants Donass, Latvijas pavalstnieks,
- 6/ “ audžu dēls Bohdans Roterts, Polijas pavalstnieks,
- 7/ konsulāta ierēdne Vanda Kendzierskis, “ “
- 8/ viņas meita Ivonna, 2 gadi veca,
- 9/ un 10/ 2 kalpones.

Konsulāta ierēdnis Vilhelms Gucevičs, Latvijas pavalstnieks, 5. augustā aizbrauca uz Latviju atvaļinājumā, no kura nav atgriezies.

20. septembrī nodevu vizīti Viļņas komendantam Starostinam, bet 28. septembrī ieradās pie Viļņas apgabala pagaidu valdītāja Žeļņina, pie kam noskaidroju sekošus jautājumus:

- 1/ Latvijas pavalstnieki var mierīgi palikt uz vietas un turpināt savu parasto darbu;
- 2/ viņu īpašumi pagaidām netiek atsavināti un paliek viņu valdīšanā un rīcībā;
- 3/ pašlaik ir aizliegts izbraukt uz ārzemēm bez P.S.R.S. iestāžu atļaujas. Instrukcijas peiprasītas no centrālām iestādēm Maskavā. Kamēr tās pienāks, paiesot dažas dienas;
- 4/ pasta satiksme atjaunota vienīgi okupētā apgabalā. Šo ziņojumu nosūtīšu Jums pa lauku pastu. Laipni lūdzu pagaidām sūtīt rakstus konsulātam tādā pat ceļā;

5/ pagaidu vadītājs Žeļaniņš bija tik laipns un apsolīja atjaunot konsulāta telefonu Nr. 13–34.

Pašlaik ir gandrīz neiespējams dabūt dažus produktus, no kā ļoti stipri cieš augšminētie konsulāta darbinieki un viņu ģimenes. Tamdēļ konsulāts laipni lūdz atsūtīt viņiem kaut kādā ceļā, no Latvijas jeb Maskavas:

1/ 1 mucīņu sālīta, bet laba sviesta, 2/ speķi, 3/ taukus, 4/ žāvētu cūkgaļu, 5/ cukuru, 6/ tēju, 7/ kakao, 8/ žāvētu šķiņķi, desas, konservus un tamlīdzīgas lietas.

Lielinieku kareivju izturēšanās pret iedzīvotājiem ir laba, turpretīm vacieši izturas pret civiliedzīvotājiem nesaudzīgi.

Pielikto norakstu konsulāts laipni lūdz nosūtīt Ārlietu ministrijai.

/F. Donass/

Latvijas konsuls Viļņā.

Latvijas konsulates Vilniuje

Nr. 1332/XIII.H.3

Vilniuje, 1939 m. rugsėjo 29 d.

Sierakowskiego g. Nr. 4

Pranešimas.

Latvijos pasiuntinybei Maskvoje.

Nuorašas: Užsienio reikalų ministerijos Baltijos valstybių skyriui.

1939 m. rugsėjo 19 d. Vilnių užėmė Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos kariuomenė. Nuo to momento yra nutrauktas konsulato susisiekimas su išoriniu pasauliu telegrafu, telefonu ir paštu.

Konsulate liko:

1/ konsulas Feliksas Donasas, Latvijos pilietis,

2/ konsulo žmona Lidija Donas, “ “

3/ “ dukra Renata “ “ “

4/ “ “ Danutė “ “ “

5/ “ sūnus Vandalinas-Imantas Donasas, Latvijos pilietis,

6/ “ išūnis Bohdanas Rotertas, Lenkijos pilietis,

7/ konsulato tarnautoja Vanda Kendžierskis, “ “

8/ jos dukra Ivonna, 2 metų,

9/ ir 10/ 2 tarnaitės.

Konsulato tarnautojas Vilhelmas Gucevičius, Latvijos pilietis, rugpjūčio 5 d. išvyko į Latviją atostogauti, iš atostogų dar negrįžo.

Rugsėjo 20 d. su vizitu apsilankiau pas Vilniaus komendantą Starostiną, o rugsėjo 28 d. nuvykau pas Vilniaus krašto laikinąjį valdytoją Želaniną, kur išsiaiškinau šiuos klausimus:

1/ Latvijos piliečiai gali ramiai likti ir tęsti savo kasdienius darbus;

2/ jų turtas kol kas nėra nusavinamas ir lieka jų nuosavybėje;

3/ šiuo metu uždrausta išvažiuoti į užsienį be TSRS įstaigų leidimo. Pareikalauta instrukcijų iš centrinių įstaigų Maskvoje. Kol jos ateis, praeis kelios dienos.

4/ pašto susisiekimas atnaujintas vien tik okupuotame krašte. Šį pranešimą Jums siųsiu lauko paštu. Maloniai prašau raštus konsulatui kol kas siųsti tokiu pačiu būdu.

5/ laikinasis valdytojas Želaninas buvo toks malonus, kad pažadėjo atnaujinti telefono Nr. 13-34.

Šiuo metu beveik neįmanoma gauti kai kurių produktų, dėl ko labai kenčia aukščiau minėti konsulato darbuotojai ir jų šeimos. Todėl konsulatas maloniai prašo kokiu nors būdu jiems atsiųsti iš Latvijos arba Maskvos:

1/ 1 statinaitę sūdyto, bet gero sviesto, 2/ lašinių, 3/ taukų, 4/ rūkytos kiaulienos, 5/ cukraus, 6/ arbatos, 7/ kakavos, 8/ rūkytų kumpio, dešrų, konservų ir panašių produktų.

Bolševikų kareiviai su vietiniais gyventojais elgiasi gerai, tuo tarpu vokiečiai su civiliais gyventojais elgiasi nerūpestingai.

Pridėtą nuorašą konsulatas maloniai prašo nusiųsti Užsienio reikalų ministerijai.

/F. Donass/

Latvijos konsulas Vilniuje.

3. Ryga, 1939 11 05. Latvijos konsulo F. Donaso pranešimas Latvijos užsienio reikalų ministerijos Administracijos departamento vedėjui T. Anševicui.

LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 3248, l. 10.–12

Augsti godātam

T. Anševica kungam,

Administratīvā departamenta direktoram,

Ārlietu ministrijā.

Latvijas Konsulāts Viļņā

Nr. /VII.g./XIII H.3.

Rīgā, 1939. g. 5. novembrī

Augsti godātais Direktora kungs,

1939. g. 19. septembrī P.S.R.S. karaspēks ienāca Viļņā, un no tā laika katra satiksme ar ārpasauli bija pārtraukta. Tomēr konsulātā katru dienu ieradās dažādu valstu pavalstnieki, kuri bēgdami no Varšavas un citām Polijas daļām, bija nokļuvuši līdz Viļņai, bet tālāk nevarēja tikt, jo no vienas puses viņiem bija vajadzīga P.S.R.S. pagaidu valdības izbraukšanas atļauja, no otrās puses Lietuvas iebraukšanas jeb tranzītvīza. Bet Lietuvas ģenerālkonsuls Viļņā tādas izsniedza vienīgi tad, ja lūdzējs varēja uzrādīt Latvijas vīzu. Tie tad sāka mūsu konsulātu bombardēt ar saviem lūgumiem. Daudziem nebija ārzemju pasu, un konsulāts aizrādīja viņiem, ka lūgumiem nav cerību uz labvēlīgu izlemšanu. Klīda baumas, ka Anglijas pārstāvības Lietuvā un Latvijā esot pārņēmušas Polijas konsulātu funkcijas un izsnieģot dokumentus ārzemju pasu vietā. Sakarā ar šām baumām Viļņā iestrēgušie bēgļi izmisuši lūdza pieņemt lūgumus, cerībā, ka Latvijas centrālās iestādes ievēros ārkārtējos apstākļus un izrādīs pretimnākšanu nelaimīgo bēgļu izkļūšanai no Viļņas. Viņiem esot radi un sakari Anglijā, Francijā, Amerikā, Zviedrijā un citās valstīs, kuras nelieģšot viņiem iebraukšanas atļaujas. Lai katrā ziņā pieņemot viņu lūgumus mūsu Iekšlietu ministrijai. Es viņem noteikti aizrādīju, ka pašlaik nav nekādas iespējas nosūtīt šos lūgumus. Viņi tomēr iesniedza lūgumus un lūdza nosūtīt viņus pie pirmās iespējamības. Daudzi lūdza nosūtīt viņu lietā telegramas, kā tikai tas būs iespējams. Ik pāris dienas viņi ieradās konsulātā izzināt, kāds ir stāvoklis. Daži vēlāk atsacījās no telegramu sūtīšanas, un konsulāts returnēja viņiem iemaksāto naudu. Turpretim citi pastāvēja uz telegramu nosūtīšanu pie pirmā gadījuma. Ņemot vērā manus paskaidrojumus, ka bez Zviedrijas vai Igaunijas vīzas mūsu Iekšlietu ministrija iebraukšanas atļauju neizdod, vīzu tīkotāji sāka lūgt pārsūtīt pie pirmās izdevības viņu vēstules tām personām Anglijā, Amerikā, Zviedrijā un Latvijā, kuras varētu izgādāt to valstu vīzas, kas atrodās aiz Latvijas, cerēdami, ka tādā gadījumā mūsu Iekšlietu ministrijai nebūs pamata liegt Latvijas vīzu. Tā kā Lietuvas ģenerālkonsuls man paziņoja, ka tūlīn pēc Lietuvas karaspēka ienākšanas varēšu izbraukt, bet kad sāks darboties pasts, to neviens noteikti nezināja, tad sākot ar 18. oktobri, sāku pieņemt tādas vēstules, kurām:

- 1) bija sakars ar iesniegtiem vīzu lūg[umiem],
- 2) kurās bēgļi un vietējie iedzīvotāji paziņoja saviem radiem, ka ir dzīvi un sveiki.

Tā kā konsulārā tarifā par vēstuļu pārsūtīšanu ir paredzēta konsulārā nodeva, tad tādu ņemu: 18. oktobrī, pielīdzinot 3Ls 3,30 zlotiem, bet no 19. oktobra – 15 zlotiem. Lūgumu iesniedzēji un vēstuļu pārsūtītāji piederēja pie bagāto bēgļu kategorijas, kuriem zlotu bija pārpilnam; trūcīgo vēstules pārsūtīju bez maksas.

Pēc lielinieku ienākšanas konsulāta vienīgie ienākumi bija augšminētās nodevas par iebraukšanas nodevām. Ja to būtu iztrūcis, tad konsulāts būtu atradies šausmīgā stāvoklī, jo Latvijas Bankā iemaksātās ministrijas piemaksas nebija iespējams pārvest

uz Viļņu, bet ministrija, pie labākās gribas, arī nevarēja konsulātam pārsūtīt nedz naudu, nedz produktus. Pašlaik ieņemtiem zlotiem nav nekādas vērtības, jo nedz Kauņā, nedz Rīgā viņus neņem pretī.

Ievērojot to, ka Jūs nepiekrītat konsulāta rīcībai, attiecībā uz vēstuļu pieņemšanu šinī ārkārtīgā gadījumā, un sakarā ar mūsu personīgo sarunu, nododu par vēstuļu pārsūtīšanu ieņemtās nodevas, Zl. 595,80 apmērā, Latvijas Aizsardzības fondam. Bet tā kā Rīgā zlotiem nav nekādas vērtības, tad laipni lūdzu viņu pretvērtību – Ls 183,00 iemaksāt Aizsardzības fondā no ministrijas piemaksām konsulātam, ieturot:

no novembra piemaksas – Ls 83,00

” decembra ” - 50,00

” janvāra ” - 50,00

Ar dziļu cieņu

(F. Donass)

Latvijas konsuls Viļņā.

Aukštai gerbiamam

p. T. Anševičiui,

Administracinio departamento direktoriui

Užsienio reikalų ministerijoje.

Latvijos Konsulatas Vilniuje

Nr. /VII.g/XIII H.3.

Rygoje, 1939 m. lapkričio 5 d.

Aukštai gerbiamas pone Direktoriau,

1939 m. rugsėjo 19 d. T.S.R.S. kariuomenė įžengė į Vilnių, nuo to momento buvo nutrauktas bet koks susisiekimasis su išorės pasauliu. Tačiau į konsulatą kiekvieną dieną atvyksta įvairių valstybių piliečiai, kurie bėgdami iš Varšuvos ir kitų Lenkijos dalių, atvyko net iki Vilniaus, tačiau negalėjo toliau išvykti, nes, viena vertus, jiems reikėjo T.S.R.S. laikinosios valdybos leidimo išvykti, o, kita vertus, leidimo įvažiuoti į Lietuvą arba tranzitinės vizos. O Lietuvos generalinis konsulas Vilniuje tokias išduodavo tik tada, jei prašantysis galėdavo parodyti Latvijos vizą. Todėl jie ėmė bombarduoti mūsų konsulatą savo prašymais. Dauguma neturėjo užsienio pasų, tad konsulatas įspėdavo juos, kad nėra vilties patenkinti jų prašymus. Sklido gandai, kad Anglijos atstovybė Lietuvoje ir Latvijoje esą perėmė Lenkijos konsulatų funkcijas, ir esą išduoda dokumentus vietoj užsienio pasų. Dėl šių gandų Vilniuje įstrigę bėgliai suglumę prašė priimti prašymus, vildamiesi, kad centrinės Latvijos įstaigos įvertins nepaprastas aplinkybes ir palankiai pažvelgs į nelaimingųjų bėglių išvykimą iš Vilniaus. Jie esą turi giminių ir ryšių Anglijoje, Prancūzijoje, Amerikoje, Švedijoje ir kitose valstybėse,

kurios neatsisakys išduoti leidimus įvažiavimui. Todėl bet koku atveju mūsų Vidaus reikalų ministerija privalanti priimti jų prašymus. Aš juos ryžtingai įspėjau, kad šiuo metu nėra jokios galimybės nusiųsti jų prašymus Tačiau jie teikė prašymus ir toliau, ir prašė juos išsiųsti pasitaikius pirmai progai. Daugelis prašė, kai tik bus galimybė, jų reikalu siųsti telegramas. Kas porą dienų jie pasirodo konsulate, kad išsiaiškintų padėtį. Kai kurie vėliau atsisakė siųsti telegramas, ir konsulas gražino jiems sumokėtus pinigus. Tuo tarpu kiti reikalavo siųsti telegramas pasitaikius pirmai progai. Imdami dėmėn mano paaiškinimus, kad be Švedijos ar Estijos vizos mūsų Vidaus reikalų ministerija neišduos leidimo įvažiuoti, pretendentai į vizas ėmė prašyti, pasitaikius pirmai galimybei, persiūsti jų laiškus tiems asmenims užsienyje Anglijoje, Amerikoje, Švedijoje ir Latvijoje, kurie galėtų parūpinti tų valstybių vizas, tikėdamiesi, kad tokiu atveju mūsų Vidaus reikalų ministerija neturės pagrindo neišduoti Latvijos vizos. Kadangi Lietuvos generalinis konsulas man pranešė, kad iškart po Lietuvos kariuomenės įžengimo galėsiu išvykti, o kada ims veikti paštas, to nė vienas tvirtai nežinojo, todėl, pradedant nuo spalio 18 d. priiminėjau tik tuos laiškus, kurie:

1) buvo susiję su įteiktais prašymais vizoms,

2) kuriais bėgliai ir vietiniai gyventojai pranešė savo giminėms, jog yra gyvi ir sveiki.

Kadangi konsuliniam tarife už laišku persiuntimą yra numatytas konsulinis mokestis, todėl jį rinkau: spalio 18 d. – 3 Ls⁴, prilyginus 3,30 zlotams, o nuo spalio 19 d. – 15 zlotų. Įteikusieji prašymus ir persiunčiantieji laiškus priklausė turtingų bėglių kategorijai, kurie zlotų turėjo su kaupu; neturtingųjų laiškus siunčiau be mokesčio.

Po bolševikų įžengimo vienintelėmis konsulato pajamomis tapo aukščiau minėtas mokestis už leidimų įvažiavimui išdavimą. Jei būtų netekęs jo, tai konsulas būtų atsidūręs siaubingose padėtyje, nes nebuvo galimybės pervesti į Vilnių ministerijos priemonių, įmokėtų Latvijos banke, o ministerija, net labai norėdama, taip pat negalėjo konsulatui persiūsti nei pinigų, nei produktų. Šiuo metu konsulate [iš mokesčių] surenkami zlotai yra beverčiai, nes nei Kaune, nei Rygoje niekas jų neima.

Įvertinant tai, kad Jūs nepritariate konsulato laikysenai, priimant laiškus šiuo nepaprastu atveju, ir po mūsų asmeninio pokalbio, perduodu už laišku persiuntimą gautus mokesčius – 595,80 zl, Latvijos Gynybos fondui. Tačiau, kadangi Rygoje zlotai yra beverčiai, tai maloniai prašau jų ekvivalentą – 183,00 Ls⁴ įnešti į Latvijos Gynybos fondą iš ministerijos priemonių konsulatui, išskaitant:

iš lapkričio priemokos – 83,00 Ls

“ gruodžio “ – 50 “

“ sausio “ – 50 “

Pagarbiai

(F. Donass)

Latvijos konsulas Vilniuje.

⁴Latas, Latvijos piniginis vienetas.

4. Ryga, 1939 11 01. Latvijos konsulo Vilniuje F. Donaso pranešimas užsienio reikalų ministrui V. Munteriui apie įvykius mieste.

LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 3248, l. 13–30.

Latvijas konsula Viļņā F. Donasa ziņojums ārlietu ministram
V. Munteram par pilsētā notikušo.

Rīga, 1939. g. 1. nov.

Izpildot Jūsu rīkojumu, pagodinots sniegt sekojošu ziņojumu par apstākļiem Viļņā, sākot ar š. g. 12. septembri un beidzot ar lietuviešu karaspēka ienākšanu Viļņā.

I. Hronoloģisks pārskats.

1939. gada 12. septembrī konsulātā ieradās ar pirmo vizīti jaunieceltais Lietuvas ģenerālkonsuls Trimakass kungs. Informēju viņu par šejienes apstākļiem un devu dažus praktiskus aizrādījumus. Pēc divām dienām biju pie viņa ar pretvizīti. Starp mums nodibinājās ļoti labas attiecības. Agrāk vietējie lietuvieši „oficiāli” boikotēja konsulātu, lai gan man „personīgi” attiecības bija labas.

15. un 16. septembrī vācu lidmašīnas stipri bombardēja Viļņu. Pirmā dienā nometa ap 200 bumbu, otrā dienā – ap 300. Pilnīgi izpostīja radiostaciju un stipri bojāja aerodromu. Daudzas bombas nokrita arī priekšpilsētās – uz Antokole un Zviežiņas, pie kam ap 100 privātpersonu dabūja galu, jeb tika ievainotas. Lidotāji apšaudīja pilsētu arī no ložmetējiem. Konsulāta skārda jumtu izurba arī dažas ložmetēju lodes.

17. septembrī Viļņas valsts iestāžu augstākie ierēdņi sāk evakuēties. Saņēmu pirmās ziņas par PSRS karaspēka ienākšanu Polijā. Aizbraucu uz laikiem pie manas ģimenes. Sarunājos ar iztikušiem poļu zemniekiem (28 km no Viļņas). Viņi lamā Polijas valdību, kurai vajadzēja atdot Vācijai Dancigu, jo nebija sagatavota karam. Zemnieki visvairāk baidās no vāciešu ienākšanas, jo tie rekvizējot zemkopības ražojumus daudz pamatīgāk un nežēlīgāk nekā lielinieki. Vislabāk jau būtu, ja ienāktu lietuvieši, jo zem viņiem zemnieki varētu kārtīgi un bez bailēm ražot savus produktus un pārdot pilsētas tirgos.

Nosūtīju ar Gustavu Martinsona kungu pēdējo diplomātisko pastu. Konsulātā pēc vīzām ieradās ļoti daudz cilvēku. Stāstīja, ka lielinieki ieņēmuši Vileiku un Molodečno. Ziņoju Jums to pa telefonu.

18. septembrī pilsētā valdīja ārkārtīgs uztraukums. Jau ap 7-iem no rīta pie konsulāta stāvēja cilvēku rindas. No plkst. 8-iem līdz 22-iem, bez pārtraukuma konsulāta kancelejā darbojās personāls un visi ģimenes locekļi. Ap 17-iem parādījās „Głos Narodowy” ekstra izdevums ar ļoti labām ziņām: vairākas valstis pieteikušas karu Vācijai; Vācijā revolūcija; Francija ultimātīvi pieprasījusi Padomju Krievijas karadarbības pārtraukšanu; krievu karaspēks apstājies un neies tālāk. Šīs ziņas izsauca ārkārtīgu sa-

jūsmu un prieku. Masu bēgšana apstājās. Bet jau pēc dažām stundām atklājās patiesais stāvoklis: lielinieki tuvojās pilsētai. Pāreja no lielā prieka uz nospiedošo bezcerību bija satricecoša. Sakarā ar to sabruka arī Viļņas aizstāvēšanas plāns. Visu nakti turpinājās karaspēka atkāpšanās caur Viļņu. Visi apvainoja administrāciju par tīšu iedzīvotāju maldināšanu, lai bēgošās masas netraucētu augstāko ierēdņu evakuāciju un karaspēka atkāpšanos.

Telegrammu pieņemšanu pasts pārtrauca starp plkst. 19-iem un 20-iem. Plkst. 22-os sākās stipra kanonāde, kura ilga dažas stundas.

19. septembrī ap plkst. 5-iem sākās atkal liulgabalu dārdēšana un ložmetēju tarkšķēšana. Ap plkst. 6-iem gar konsulātu aizdrāzās pirmais krievu tanks. Izrādās, ka dažos punktos pilsētā cīnījās partizāņu pulciņi ar ložmetējiem, kurus apšaudīja krievu tanki. Viena studente iemeta tankā benzīna pudeli un degli. Tanka apkalpe sadega; studente aizbēga. Tādā veidā sabojāja partizāņi vēl vairākus tankus. Šaušana pilsētā bija dzirdama visu dienu. Pēc plkst. 10-iem apstaigāju pilsētu. Tanku kolonnas kustējās pa ielām un ieņēma posteņus ielu krustojumos.

Mickēviča un Viļņas ielu krustojumos bija salasījušies vietējie komunisti, viņu piekritēji un nedaudz ziņkārīgo, galvenā kārtā žīdi un šaubīga izskata personas, kopā ap nparis simtu cilvēku. Viņi saucieniem apsveica ienācējus, bet žīdienes meta tanku apkalpei pilsētas apstādījumos izrautās puķes un arī šokolādi. Kad pirmās bailes bija pagājušas, tad uz ielām sāka parādīties iedzīvotāji jau lielākā skaitā; drūzmējās ap tankiem; starp smaidošiem kareivjiem un strādniekiem lidoja jautājumi un atbildes. Lielinieku kareivji stāstīja, ka viņi atnākuši atbrīvot tautu no „paniem”, viņi turēšot tautai priekšlasījumus – „my vas budjem učitj, privezjom vam hleba i vam budet ho-rošo”. Bija daudz mongoļu seju.

No paša rīta cilvēki sāka laupīt produktus no kara noliktavām. Gar konsulātu, kurš atrodas samērā klusā ielā un netālu no nolitavas, cilvēki 2 dienas nesa maisus ar mil-tiem un citiem produktiem. Dažiem žīdiem pat bija izdevies sadabūt vāgus un zirgu, ar kuru palīdzību laupīšanu varēja izdarīt daudz sekmīgāk un racionālāk. Viens no atstātajiem sargiem gribēja pretoties laupīšanai, bet pūlis viņu nosita.

Lielinieki tūlīņ neieņēma telefonu staciju. Tamdēļ man bija iespējams līdz plkst. 13-iem uzturēt telefoniskus sakarus ar Rīgu. Priekšpēdējā saruna bija ar Jums; pēdējā – ar Iekšlietu ministrijas Ārzemnieku nodaļas vadītāju Ābeļa kungu.

Krievi pielīdzināja 1 zlotu vienam rublim, aizliedzot paaugstināt preču cenas. Bija izlipināts rīkojums, ka visiem jāreģistrē un jānodod ieroči.

20. septembrī. Lielinieki izslēdza visus pilsētas telefonus. Konsulātā atkal lieli ļau-žu bari, galvenā kārtā vīzu lūdžēji. Ielās daudz strādnieku un vienkāršu cilvēku, kuri riecīgām sejām sarunājās ar Padomju Krievijas kareivjiem un virsniekiem. Turīgākās aprindas nospiestas un bailīgas. Pie veikaliem garas rindas. Cenas dažos veikalos sāka celties. Biju ar vizīti pie Viļņas komandanta Starostina. Viņš kādā vojevodijas pār-

valdes istabā personīgi reģistrēja garā rindā stāvošos ieroču atdevējus. Turpat viņš sarunājās ar mani, gan pieceļoties, bet nelūdzot mani apsēsties. Viņš teica, ka mani gan nepazīstot, bet par mani jau zinot. Uz manu jautājumu vai man arī jāpieteic savi ieroči, Starostins atbildēja, ka viņi manus ieročus gan reģistrēsot, bet neatņemšot. Tomēr ne viņš, ne arī kāds cits vēlāk nav reģistrējis manus ieročus. Uz ielām izplatīja baltkrievu valodā drukātas lapas ar tautas komisāra Molotova 17. septembra runu. Stāsta, ka poļu jaunatne mēģinot pāriet Lietuvas robežu, cerībā nokļūt Francijā un tur iestāties Francijas armijā.

21. septembrī Viļņā ierodās arvien vairāk karaspēka. Sarunās ar vietējiem iedzīvotājiem viņi stāsta, ka šeit ilgi nepalikšot, bet iešot uz Latviju un Igauniju.

22. septembrī. Tirgū ļoti maz zemnieku. Pie vezumiem cilvēki sastājušies garās rindās. Zemnieki naudas vietā ieprasa apģērba gabalus. Vienkāršo cilvēku sarunās un prātojumos jau izpaužas nemiers un uztraukums produktu trūkuma un cenu dēļ.

23. septembrī. Pie veikaliem garas rindas. Sāka darboties pasts. Karaspēks iziet no Viļņas un Lidas uz Grodņas pusi.

24. septembrī. Ieradās kā bēgļi 2 latviešu studenti Jānis Šķenders un Vilis Lagzdīņš, kas bija darbojušies Katovicē kā praktikanti. Tā kā lielinieki nedeva izbraukšanas atļaujas, tad viņi gribēja iekļūt Latvijā uz sava riska. Lūdza viņus pieiet Baltijas valstu nodaļā un pastāstīt par visu redzēto. Vēlāk man stāstīja, ka viņi redzēti Turmontos un atstājuši tādu iespaidu, ka grib pāriet robežu nelegāli. Kas ar viņiem noticis vēlāk, to nezinu. Krievi izdeva rīkojumu, ka jāreģistrē visi automobiļi. Pēc tam privātām personām un firmām automobiļus atņēma, dažreiz pret kvīti, apsolut samaksāt, citreiz atkal bez kaut kādas kvīts. Kareivji turpina stāstīt cilvēkiem, ka tagad viņi iešot uz Latviju un Igauniju. Sāk parādīties lielinieku laikraksti. Pielieku šē klāt „Bojevoje Znamja”.

25. septembrī. Lielinieki lielos daudzumos pērk pulksteņus un dāmu drēbes. Zemnieki dala muižas.

Par savu vizīti pie Viļņas apgabala pagaidu valdes priekšsēdētāja Žeļņina es jau ziņoju. (..)

27. septembrī. Pilsētā izkārtis Žeļņina rīkojums, ka patvarīgi nedrīkst nekā atņemt. Vainīgie tikšot tiesāti kā laupītāji. Rindas pie veikaliem paliek arvien garākas. Kareivji brīnīties, ka visi tik labi apģērbti un labi dzīvojot. Viļņā sāka iznākt baltkrievu valodā „Viļenskaja Pravda”. Viņu izdošot arī krievu, poļu, leišu un žīdu valodā.

3. oktobrī. No Žeļņina dotajiem solījumiem neviens nav izpildīts: konsulāta telefons vēl nedarbojas; Latvijas pavalstnieka Šeluto-Verovkina drukas mašīna arvien vēl aizturēta; tāpat man neizdevās nosūtīt ziņojumu mūsu sūtniecībai uz Maskavu. Kārtojot kādu lietu, ļoti grūti tikt pie augstākām amatpersonām: briesmīgi garas rindas, kurās cilvēki gaida pa 2 dienām. Bez rindas sargposteņi nevienu nelaiz, neklausoties nekādos paskaidrojumos; prasa, lai uzrādot „propusku”. Tādos gadījumos griezos pie

garām ejošiem virsniekiem, stādījos priekšā un lūdzu mani pieteikt, ko viņi arī darīja. Padomju Krievijas virsnieki un kareivji vispār izturas laipni un pretimnākoši. Citādi tas ir ar tā saucamo „sarkano strādnieku gvardiju” jeb miliciju, kura saformēta no vietējiem elementiem, galvenā kārtā žīdiem. Viņu uzdevums uzturēt kārtību un regulēt ielas kustību. Viņi pilda dienesta pienākumus savās noskrandušajās un neitrajās civil-drēbēs, ar sarkanām rokas saitēm ar piedurknēm. Viņu izturēšanās aroganta.

Uztraukums un nemiers iedzīvotājos aug ar katru dienu.

5. oktobrī. Konsulātā arvien vairāk ierodas lielā skaitā vīzu lūdzēji. Pa lielākai daļai viņiem nav ārzemju pasu, bet viņi neliekās atbaidīties un tikām lūdz, kamēr konsulāts pieņem viņu lūgumu nosūtīšanai uz Rīgu – Iekšlietu ministrijai izlemšanai.

Bez sevišķām atļaujām var braukt vienīgi okupētās teritorijas robežās. Visi Latvijas pavalstnieku lūgumi dēļ atgriešanās uz Latviju noraidīti. Atļauju dabūjuši vienīgi daži ASV pilsoņi,

12. oktobrī. Konsulātā ieradās žīdu tautības Latvijas pavalstnieks Zāmuels Zeliksons. Ukraini izdzinuši viņu ar sievu un bērnu no sievas muižas Ļvovas vaivadijā. Bēgot viņš pametis sievu un mazgadīgu bērnu un pēc lielām grūtībām un raibiem piedzīvojumiem viņš atkūlies līdz Viļņai. Viņš stāstīja, ka Latvijas konsuls Ļvovā 5. oktobrī ticis arestēts no lieliniekiem. Bēgļi, kas ieradās vēlāk, šo ziņu atsauc: viņi redzējuši konsulu 13. oktobrī. Vienīgi konsulāta izkārtne esot bijusi noņemta.

13. oktobrī. Naktī daudzas personas apcietinātas. Starp viņiem arī Latvijas pavalstnieks Šeluto-Verovkins. Iemesli nav vēl zināmi. Lielinieki izved visu radiofabrikas „Elektrit” iekārtu. Gribējuši to darīt ar tabakas un spirta monopola fabrikām, bet tur strādnieki un strādnieces sacēlušī milzīgu traci, pārmetot lieliniekiem, ka viņi solījuši strādniekiem labākus dzīves un darba apstākļus, bet tagad gribot viņus pamest postā un bezdarbībā. No tā laika strādnieki un strādnieces katru dienu un nakti dežurējuši savās fabrikās... un uzvarējuši.

17. oktobrī. Vakar un šodien cilvēki uz Mickēviča ielas gaida atnākam leišus. Leišu dāmas un meitenes gaidīja lieliem puķu klēpjiem, bet nevarēja sagaidīt. Vakarā uz dažām mājām parādījās leišu karogi, bet šodien tie nozuda. Konsulātā atskrien ļauži, uz ielām pienāk pazīstamie, manām meitām universitātē profesori un biedri prasa, kad atnāks leiši. Pa pilsētu kļīst visfantastiskākās baumas: Kauņā revolūcija, varu sagrābis te Voldemars, te komunisti, lietuvieši terorizēs vietējos poļus; tad atkal Anglija aizliegusi leišiem ieņemt Viļņu. Daudzi sāk mācīties leišu valodu.

Lielinieki turpina visu izvest: mēbeles, vienkāršos publikas solus no apgabaltiesas, rakstāmmašīnas no iestādēm, atkritumu kurvjus no parkiem, jaunus logu rāmjus; iztīrot pilnīgi lielākās preču noliktavas. Ved no laukiem kartupeļus, lopbarību; no slimnīcām gultas un matračus. Fabrikās arvien vēl dienu un nakti dežurē strādnieki, lai pretotos mašīnu izvešanai. Sarkanie miliči rekvizē uz savu roku radioaparātus. Ļauži arvien vairāk kurnē un uztraucas.

Sarunās divatā ar strādniekiem un vienkāršiem ļaužiem lielinieku kareivji stāsta: „Mēs gaidījām, ka jūs atnāksiet un mūs izpestīsiet no mūsu nelaimes. Bet liktenis jūs sodījis – mēs atnācām pie jums ar savu ellī. Pie jums jau ir īsta paradīze.”

Arī virsnieki sāk atzīties, ka viņi mānīti par apstākļiem Polijā. P.[ar] p.[iemēru] komisārs, kas revidēja lauku skolas, negribēja ticēt, ka skolas apmeklē arī nabadzīgi un viņus māca bez maksas.

Šodien profesors Jegmins stāsta, ka pie rektora ieradušies 3 vīri, 2 civilā un 1 formā, un prasījuši, kas no profesoriem grib braukt uz Krieviju. Uzvedušies ļoti brīvi. Ienākuši mēteļos, viens cepuri galvā, un atsēdušies rektora kabinetā. Apcietināti 50 ārsti: 10 žīdu, 5 krievi un citi – poļi. Tos laikam vedīs uz Krieviju, jo ārsti viņiem esot vajadzīgi.

18. oktobrī. Pēc tam, kad ienāca lielinieki un izdeva rīkojumu, ka 1 zl. = 1 rb., sāka celties preču cenas, neskatoties uz aizliegumu. Par piemēru sviestu varēja dabūt pēc oficiālām cenām ļoti mazos daudzumos un tikai 3–4 vietās visā Viļņā. Tur bija tik garas rindas, ka cilvēki gaidīja pa 13 stundām. Preces izzudušas, bet pie gadījuma, nelegāli, var dabūt dažus produktus.

	Agrāk maksāja:	Tagad maksā:
Sviests 1 kg	zl. 2, 80 – 3, 00	20 – 35 rb.
Olas gab.	0, 07 – 0, 08	0, 30
Cūkas gaļa 1 kg	1,60 – 1, 80	14, 00
Govs gaļa 1 kg	1, 20	6, 00 – 8, 00
Kartupeļi 1 puds	0, 80	4, 00 – 5, 00

Lietuvas konsuls, vīzējot gadījuma mūsu pavalstnieku pases, sāks pielīdzināt 1 Lt=5 zl. Šodien viņš man pateica, ka tāds būšot zl. kurss. Sakarā ar to devu rīkojumu, sākot ar 19. X arī mūsu konsulātā 1 Ls pielīdzināt 5 zlotem.

19. oktobrī. Visi ar ilgošanos gaida normālus apstākļus. Lielinieki turpina mantu izvešanu. Izvesta nauda no Polijas valsts Bankas. No valsts arhīva izved visus aktus, kas attiecas uz Grodņu un Minsku. Dažas personas, kuras bija apcietinātas, atsvabinātas. Lielinieki deva rīkojumu noņemt sarkanos karogus no mājām.

21. oktobrī. Cilvēki arvien varāk uztraucas par leišu ienāšanas novilcināšanu. Daudzi naktis pavadot ārpus mājas, jo baidoties no denūciācijām un viņu sekām. Vietējie ienaidnieki izmanto tagadējos apstākļus.

Sviests un dzeltenais siers jau parādās dažos veikalos. Sviesta cenas nokrita līdz 20 zl./kg, siera – 14 zl./kg. Tāukus un speķi vēl nevar dabūt. Man apsoliņa vienu gabaliņu, bet 20 zl./kg. Daži uz Krieviju aizveste poļu kareivji izbēguši un stāsta, ka Krievijā vēl garākas rindas un nenokopti lauki. No šejienes visu pagaidām vedot uz Molodečno, bet

neesot pietiekoši daudz telpu, un dažas preces, kā cukurs un milti novietoti klajā laukā. To stāsta arī poļu dzelzceļnieki, kas atstāti savās darba vietās.

22. oktobrī. Šorīt zvanīja no 2. sarkanās milicijas komisariāta, lai sūtot kādus cilvēkus no konsulāta (domāja, ka šeit Lietuvas konsulāts), jo ļauži iebrukuši komisariāta pagrabos un laupot akmeņogles. Strādnieku milicija (kurai pagaidām leišu konsulāts maksā algu) nevarot tikt galā ar laupītājiem. Atbildēju, lai zvana Lietuvas konsulam. Laupīšanas notiekot arī citur – atstātos dzīvokļos. Aizgāju uz 2. komisariātu paskatīties, kas tur notiek. Tur jau stāvēja vairāki tanki un bruņoti automobiļi. Laupīšana jau bija pārtraukta. Kareivji vairs nepērk reces, jo neesot atļauts pārsūtīt uz mājām.

23. oktobrī. Radio vēstīja, ka Molotovs atļāvis leišiem ieiet Viļņas apgabalā. Parādījās uz vairākām ielām Lietuvas karogi, pat no papīra, jo trūka drēbes. Uz ielām, sevišķi Mickēviča, lieli ļaužu pūļi priecīgām sejām. Baznīcās zvanīja zvani. Tas pieder va svinīgi priecīgu nokrāsu ielu publikai. Kāda starpība ar 19. septembri!

Tirgotājiem atkal dots rīkojums atvērt veikalus. Parādījās sen neredzētie kliņģerīši un kūkas. Žīdu ielās arī ļaužu bari, bet mazāk priecīgi. Galvenā žīdu iela („Niemiecka”) pārvērtusies par īstu „tolkučku”, kurā tagad tirgojas ar visdažādākajām precēm: drēbes, apavi, rakstāmlietas, vezumi ar akmeņoglēm. Acīmredzot tās ir slēptās jeb no-laupītās preces, kurām kritīs cena pie lietuviešu ienākšanas. Staigā arī lielnieki, bet ļoti reti ko pērk. Sarkano strādnieku miličus redz ļoti reti. Viņi aizbraukuši ar lielniekem, baidoties no ļaužu atriebības. Satiksmi regulē sarkanarmieši. Parādījās leišu armijas apsveikšanas komitejas uzsaukumi 5 valodās: leišu, baltkrievu, poļu, krievu un žīdu: Lietuvas armija nāk, lai dotu Viļņai drošību, mieru un kārtību. Lai ļauži apsveic ienācējus. Parādījās arī no jaunā Viļņas pagaidu valdītāja Kraskova uzsaukums, lai nelaupa un neatsavina privātas mantas. Tādi noziegumi tiks sodīti stingri pēc likuma.

24. oktobrī. Naktī strādnieki izlaupīja vagonos lielnieku sakrautās un izvešanai nolemtās preces: degvīnu, spirtu, sāli un citas mantas. Monopolu fabrikas strādnieki arvien vēl dežūrē dienu un nakti. Tomēr strādnieku savstarpējo apdrošināšanas kasi, 25.000 zl., lielnieki izveduši. Tagad arī agrākie vietējie komunisti spļaudās par lielniekiem un lamā viņus par laupītājiem. Viņi neesot ticējuši nostāstiem par badu un bēdīgiem astākļiem Padomju Krievijā, bet tagad redzot, ka viss bijis taisnība. Viņus mācījuši neieredzēt Polijas panu valdību un iekārtu. Tagad viņi nožēlo Polijas bojā iešanu un sapņo ar Polijas atjaunošanu, kur tad valdīšot vienprātība. Labāk jau tad būtu zem vāciešiem, nekā zem šiem laupītājiem. Leišus gaida ar nepacietību kā glābējus no lielnieku „košmara”, bet tomēr ar lielu uztraukumu un bažām, jo baidās no leišu šovinisma, no vietu un darba zaudēšanas, no izraidīšanas, no zlotu kursa pazemināšanas, no leišu atriebības. Sapņo par Polijas atdzimšanu un izrēķināšanos ar tām personām, kuru vainas dēļ Polija sabruka.

25. oktobrī. Pašreiz drošības stāvoklis Viļņā ļoti slikts. PSRS iestādes par to vars sevišķi neinteresējas, bet turpina izvest visu, ko vien var. Sarkanā srādnieku milicija gandrīz pilnīgi likvidējusies. Palikuši vienīgi tie lietuvieši, kuri pēc PSRS karaspēka ienākšanas iestājās šajā milicijā un citās organizācijās kā „lielinieku piekritēji”, lai zinātu, kas notiek un atvieglotu pilsētas vēlāko pārņemšanu priekš Lietuvas. Viņu skaits tomēr bija nepietiekošs, lai varētu nodibināt drošību pārējā laikā. Naktīs vienkārši laupītāji ar sarkanām lentēm uz piedurknēm, uzdodoties par miliciju, lauzās noliktavās, veikalos, bet priekšpilsētās – arī privātos dzīvokļos. Iedzīvotāji, kuriem bija atņemti ieroči, stājās pretim ar rungām un cirvjiem. Kad konsulātā pienāca ziņas, ka laupīšanas notikušas tuvējās ielās, tad arī mēs spērām dažus drošības soļus. Naktis pie gultām bija nolikti pilnā gatavībā šaujāmie ieroči un cirvi.

Aizejošie kareivji sarunās divatā ar vietējiem strādniekiem izteica nožēlošanu, ka viņiem jāaizejot. Viņi te labprāt nelegāli paliktu, bet baidoties, ka poļi viņus nokaus („zarežut”). Un tiešām, no daudzām pusēm dzirdēju, ka mežos vēl uzturoties poļu partizāņi, kuri nemitīgi traucējot atsevišķass PSRS kareivju grupas. Pa naktīm slimnīcās atvedot daudz ievainotu krievu. Sevišķi bīstama esot kāda pulkv.[eža] Dombrovska partizāņu grupa, kurā esot ap 3000 cilvēku un daudz motoru. Arī Belovežas mūža mežos vēl cīnoties lielāki poļu spēki.

28. oktobrī. Visas šīs dienas daudzi vīrieši vēl turpinot pavadīt naktis ārpus mājām un ar nepacietību gaidot atnākam lietuviešus. Šodien no paša rīta Lietuvas ģenerālkonsulāts zvanija pa telefonu, ka ap 12-iem ienākšot Lietuvas karaspēks un lūdza mani ņemt daļību. Man vieta esot uz tribīnēm. Tur bija ģenerālkonsuls Trimakas, viņa palīgs Čečots, Viļņas lietuviešu sabiedrības pārstāvis Stašis, kuru pirms dažiem gadiem poļi notiesāja uz 1 gadu cietuma, bet lielinieki arī viņu apcietināja un aizveda uz Belostoku. No turienes viņš atgriezies tikai vakar. Uz tribīnes bija arī 3 dāmas no vietējās lietuviešu sabiedrības ar skaistiem ziediem kuri bija domāti ģen.[erālim] Vitkauskasam, pulkv. [edim] Šarauskasam un PSRS armijas pārstāvim. Bez tam uz tribīnes gaidīja delegāti no minoritātēm: poļiem, krieviem, baltkrieviem, žīdiem un tatāriem. Turpat izcēlās arī viens incidents starp minoritātēm: tatāru delegātam, kurš bija pēdējais pieteicies, vajadzēja pēdējam runāt, bet viņš paskaidroja, ka „pēc žīda nerunāšot”, uz to žīdu delegāts atkliedza, ka viņš „pēc tatāra nerunāšot”. Iestājās ļot neveikls moments. Tomēr tatāram bija jārunā pēdējam. Katedrāles laukumā (tur bija arī tribīne) un uz Mickēviča ielas bija vairāki tūkstoši cilvēku, kuri gaviļu saucieniem apsveica ienākošo karaspēku. Tomēr ļaužu pūlis nebija tik liels un saucieni ne tik vispārīgi, kā agrākās poļu mlītarajās parādēs. Sevišķi to varēja novērot citās ielās, pa kurām gāja karaspēks. Tur pietrūka lietuviešu, un poļi tikai noskatījās garām ejošā karaspēkā, bet nedemonstrēja nekādu skaļu sajūsmu. Poļu nostāju raksturo sekojošie vārdi, kādus dzirdēju varākkārt: „No trīs velniem (vāciešiem, lieliniekiem un leišiem) leiši vēl ir tie labākie.” Parādi

nepatīkami traucēja palikušie PSRS kareivju smagie automobiļi, kuri it kā demonstratīvi jaucās starpā un vairākas reizes šķērsoja parādes gājienu. Tad lietuvieši pārtrauca parādi, uz tribīnes ieradās pulkv. Šarauskas un lūdza mūs pāriet uz Mickēviča ielu, kur varēšot netraucēti turpināt parādi.

Uz ielām parādījās viendienas avīze „Niech Żyje Litwa”.

29. oktobrī. Pēc ilga laika pirmo nakti varēja merīgi gulēt. No paša rīta uz ielām parādījās Lietuvas policijas patruļas savā dekoratīvā formā, kura tik neizsakāmi atšķīrās no agrāko žīdu miliču nonēsātiem civiluzvalkiem. Pilsētā parādījās viendienas izdevums „Witaj, Litwo”.

Nevarēdams dabūt telefonisku savienojumu ar sūtniecību Kauņā. plkst. 14 izbraucu ar ģimeni uz Kauņu Zviedrijas ģenerālkonsula Korzova automobiļi, kurš bija nodots manā pārzināšanā. Pie agrākās Polijas-Lietvas robežas ceļš bija ļoti slikts, un automobīlis sabojājās. Vakarā no Viļņas atgriezās uz Kauņu autobusā atbraukušie ārzemju žurnālisti, kuri mūs paņēma līdzī. Viļņā apgrozībā bija vienīgi Polijas zloti un Krievijas rubļi. Bet Kauņā zlotus neviens negribēja ņemt pretim, un mēs nonācām ļoti neērtā stāvoklī. Vakariņas un brokastis bija jāēd uz parāda.

30. oktobrī. Ierados no paša rīta sūtniecībā stādīties priekšā sūtnim Sējas kungam, tik īsā laikā manam 3. tiešam priekšniekam. Tur man avansa veidā izmaksāja litus un izglāba no neērtā stāvokļa.

31. oktobrī. Pēc Ārlietu ministrijas piekrišanas saņemšanas izbraucu uz Rīgu Zviedrijas konsula automobiļi, kurš pēc remonta Širvintos bija atbraucis Kauņā.

Lietuvas iestādes visur izrādīja man lielu laipnību un pretimnākšanu. Rīgu sasniedzu ap plkst. 21-iem. Atvestie zloti šeit izrādījās pavisam bezvērtīgi. Nezinu, ko ar viņiem darīt. Sakarā ar to man personīgi celsies lieli zaudējumi, ja valdība man nenāks pretim.

II. Tirdzniecība

Kad vācieši bombardēja dzelzceļus un tiltus, sākās arī traucējumi preču pievešanā. Cilvēki sāka pirkt sāli, cukuru, petroleju un citas vielas neparastos daudzumos. Vēlāk izrādījās, ka viņu kalkulācijas bijušas pareizas: apstājās šo preču pievedumi no Rietumpolijas rūpniecības centriem, nokrita zlota kurss, zemnieki neko negribēja pārdot pret naudu, bet prasīja sāli, cukuru, petroleju, drēbes, bet visvairāk mahorku. Kas laikā bija apgādājies tādām precēm, tam nebija jācieš bads. Kad ienāca lielinieki, viņi pielīdzināja 1 zlotu vienam rublim, aizliegdami pacelt cenas. Kareivjiem bija daudz naudas, un viņi par 1 rb. Varēja pirkt tādas preces, kuru faktiskā vērtība 4, 3 reizes augstāka, jo pirms viņu ienākšanas 1 rb. – 0, 23 zl. Viņiem tad arī izlikās viss ārkārtīgi lēts, un viņi diezgan ātri iztukšoja veikalus no atlikušajām precēm. Mazie rokaspulksteņi pildspalvas, tekstilpreces un apavi tika g a l i g i izpirkti. Dažos gadījumos kareivji apturēja uz ielas dāmas un sāka interesēties par viņu rokaspulksteņiem – cik

tāds maksājais, lai šiem pārdodot. Dažas dāmas arī pārdeva, citas atdeva par velti, bet ja negribēja, tad arī neatdeva, un kareivji ar nožēlošanu gāja tālāk, nepielietojot varu, jo viņiem esot stingri aizliegts darīt pāri mierīgiem iedzīvotājiem. Pulksteņu veikalos daži kareivji un virsnieki pirka pa 5 pulksteņiem, acimredzot, kā dāvanas savām pazīstamām. Galantērijas veikalos viņi arī pirka visādas preces lielos daudzumos, it kā „bez razboru.” Izšūtiem zīda triko dāmu naktskekliem arī bija ļoti liela piekrišana – kā „balles kleitām”. No vairākām pusēm dzirdēju, ka teātrī pirmās rindās tiešām sēdējušas lielinieku dāmas tādās vakara tualetēs. No tiem veikaliem, kuru īpašnieki bija aizbēguši vai aizbraukuši, preces tika apķīlātas un aizvestas uz Krieviju. Pēc preču izpārdošanas tirgotāji slēdza savus veikalus, bet krievi, domādami, ka preces nobēdzinātas, izdeva rīkojumu, ka veikaliem obligatoriski jābūt atvērtiem. Pretējā gadījumā vekalu īpašniekiem tiks atņemta tirdzniecības zīme. Pēc tam daudzi tirgotāji atdeva lielinieku iestādēm savas tirdzniecības zīmes, bet pārējie atvēra katru dienu uz dažām stundām savus tukšos veikalus. Vienīgi ābolus varēja dabūt. Ar zemniekiem, kā jau aizrādīju, sākās maiņas trdzniecība. Pilsētniekiem pašiem bija jābrauc uz laukiem pēc produktiem. Atjaunojās tik pazīstamā maisinieku („mešoņniku”) profesija. Bieži priekšpilsētu iedzīvotāji atņēma vai atpirka pēc piespiedu cenām no zemniekiem lauku preces, kuras bija nolemtas tirgum jeb pasūtītas no centrā dzīvojošiem „buržujiem”. Maizes ceptuvēm, sviesta, gaļas un tamlīdzīgiem veikaliem piešķīra tik maz preču, ka viņi varēja apmierināt tikai ļoti mazu daļu no pircējiem. Šādos veikalos preces pārdeva ar vecām cenām. Tamdēļ pie viņiem radās ārkārtīgi garas rindas. Cilvēki gaidīja pa 3, 4, 5 un pat 13 stundām! Un pie tam ļoti bieži veltīgi, jo preču bija par maz. Ja izdevās pirkt preces nelegāli, tad cenas bija taisni fantastiskas, p.[ar] p.[iemēru] 1 kg sviesa 30 zlotu. Dažas dienas pirms lietuviešu ienākšanas veikalos sāka parādīties tādi produkti kā gaļa, sviests, olas, bet pēc brīvām cenām, p. p. sviests un tauki par 20 zl. Bet tādas peces kā cukuru, sāli un petroleju pavisam nevarēja dabūt. Tāds bija stāvoklis līdz 29. oktobrim, kad izbraucu no Viļņas uz Kauņu.

III. Lielinieku metodes.

Ienākot Polijā PSRS karaspēks pret iedzīvotājiem un atbruņotiem kareivjiem izturējās laipni un labvēlīgi, jo „nākot atbrīvot tautu no poļu panēm un paglābt iedzīvotājus no vācu bombardēšanas.”

Uz laukiem.

No visām iedzīvotāju grupām visvairāk cieta muižnieki. Zemnieki, pret kuriem muižnieki bija izturējušies slikti, izlaupīja muižas un noslepkavoja īpašniekus. Vairākos gadījumo sgarām ejošais lielinieku karaspēks izglāba muižniekus no nāves, apcietinot viņus un aizvedot, bet vēlāk atbrīvojot. Bija pat tādi gadījumi, ka karaspēks šāva uz laupītājiem. Daži zemnieki izdzina īpašniekus no muižām, noslepkavojot viņus, bet atlikušo mantu un zemi sadalīja savā starpā. Ja attiecības bija bijušas labas, tad

muižniekiem atstāja dažas istabas, 1 zirgu, pāris govju, dažus hektārus zemes, izsniedzot katru dienu attiecīgu produktu devu („pajok”). Nodibinājās lauku komitejas, kuras regulēja lauku dzīvi. Pēc kāda laika labvēlīgie zemnieki tomēr brīdināja muižās palikušos muižniekus un ieteica bēgt. Un tiešām, laukus sāka apbraukāt jaunieceltie komisāri, galvenā kārtā žīdi, un mācīt, kā jārikojas ar atņemtām muižām. Sasauktajās sapulcēs par piemēru notikušas šādas sarunas:

Komisārs: „Nu čto, pokoņčiļi s pomeščikami?”

Zemnieki: „Da pokoņčiļi”.

Komisārs: „A ka že vi pokoņčiļi?”

Zemnieki: „Razdeļiļi zemļu i inventarj i daļi pomeščiku svoju doļu.”

Komisārs: „Ploho sdelaiļi. Pokoņčitj – značit ubitj pomeščikov.”

Bija arī tādi gadījumi, kad daži zemnieki veda produktus uz pilsētām aizbēgušiem muižniekiem.

Pilsētās.

Turīgās aprindas un intelīģence ar uztraukumu un bažām gaidīja lieinieku ienākšanu, bet nomierinājās, kad redzēja, ka PSRS karaspēks izturās pret iedzīvotājiem miermīlīgi un labvēlīgi. Lielinieki paši stāstīja: „My uže ņe te, kakimi byļi 20 ņet tomu nazad. My ņesjom vam kuļturu.”

Polīcijas vietā noorganizējās brīvprātīgā milicija – „Sarkanā strādnieku gvardija”. Tur gavenā kārtā iestājās neapmerinātie un pret agrāko valdību un iekārtu naidīgi elementi. Vadošās vietās tika nospiedošā vairumā žīdi. Iedzīvotājos radās nemiers un padziļinājās naidis pret žīdiem. Izrādījās, ka arī starp krievu kareivjiem atrodas antisemīti. Kad žīdienes apmētāja ienākošos tankus ziediem, tad daži kareivji atmeta viņus atpakaļ. Žīdu tautības miliči ļoti aroganti un izaicinoši izturējās pret atbruņotajiem poļu kareivjiem. Tā p. p. kāds poļu kareivis nejauši uzgrūdās žīdam- milicim. Tas iesita neuzmanīgajam kareivim, saklīdzēja un nolamāja par „hamu”. Iejaucās garām ejošs PSRS virsnieks. Noslaidrojis incidenta apstākļus, viņš pasauca milici sāņus izvilka revolveri un nošāva žīdu. Kalvarijas ielā kāds šaubīgs tēviņš apturēja vienu kungu un atņēma viņam mēteli. Aplaupītais griezās pēc palīdzības pie garām ejoša virsnieka. Tas panāca laupītāju, lika atdot mēteli un nošāva viņu. Tādi notikumi radīja zināmu simpātiju pret PSRS karaspēku. Vietējie komunisti iesniedza apgabala pagaidu pārvaldei to personu sarakastu, kuri būtu nekavējoties apcietināmi. Pārvalde šo priekšlikumu noraidīja. Pēc tam ieradās G. P. U. kurai vietējie elementi sāka iesniegt denūciācijas pret atsevišķām personām, bieži personīgas izrēķināšanās dēļ. Tad sākās aresti un tiesāšanas. Apcietināto ģimenes locekļiem G. P. U. amatpersona paskaidroja, ka viņi paši jau neesot vainīgi ar apcietināšanu: ienākot ļoti daudz denūciāciju no vietējiem cilvēkiem. Ja ienākot tāda apsūdzība, pat anonīma, tad, pēc Padomju Krievijas likumiem, lietai jānododot likumīgs virziens un apsūdzētais jāapcietinot.

Fabrikās nodibināja strādnieku komitejas. Pagaidu valdība izdeva rīkojumu, ka patvarīgi nekā nedrīkst atņemt un visam fabrikām jāturpina darbus. Kad fabrikanti griezās pie valdības ar aizrādījumu, ka nav jēlvieļu un degvielu, viņiem atbildēja: „Tā ir jūsu darīšana. Ja fabrika apstāsies, jūs nodos tiesai par sabotāžu. Tur tad noskaidrosies, kas vainīgs.”

Pilsētā bija izlipināts uzsaukums, lai visas iestādes turpina savu darbu, lai katrs atgriežas savā darba vietā. Katrā bankā un katrā iestādē bija iecelta sevišķs komisārs, gandrīz vienīgi žīdi. Naudas noguldītāji varēja izņemt pa 100 zl. ½ mēnesī, vēlāk tikai pa 50 zl. Pie pasta krājkašes stāvēja ļoti garas rindas. Cilvēkiem bija jāgaida pa 8–12 stundām. Tad dabūja kartiņu ar numuru nākošai dienai. Visām bankām bija dots rīkojums atdot seifos noglabātās privātpersonu vērtības, bet naudu iemaksāt Polijas Valsts bankā. Bēgot uz Lietuvu, Viļņas vaivads Maruševskis izveda no Valsts bankas zeltu, neizdodot nekādu kvītījumu, jo „tagad nav laiks priekš tādiem niekiem”. Bet par šiem niekiem Valsts bankas direktoram Šieroslavskim bija jāsamaksā ar savu dzīvību. Kad lielinieki neatrada zeltu un ārzemju valūtas un dabūja zināt, ka daļa naudas sadedzināta, viņi apcietināja direktoru un augstākos ierēdņus. Tā kā direktors nevarēja uzrādīt kvīti par zelta izdošanu un rīkojumu par naudas sadedzināšanu, tad lielinieki domāja, ka nauda turpat noslēpta. Ar intensīvu pratināšanu viņi noveduši direktoru līdz tādām nervu sasprindzinājumiem, ka viņš neizturēja un otrā dienā izlēca pa logu no 3. stāva. Briesmīgi sadauzīts, viņš pēc dažām stundām nomira. Paši lielinieki atzina, ka viņš esot bijis „čestny čelovek” un savai valdībai uzticīgi kalpojis. Ģimenei tika paziņots, ka ar direktora nāvi šī lieta ir izbeigta. Ģimeni atstāja mierā un viņa kabinets bankā netika aiztikts, lai gan citās telpās tika izdarīta revīzija. Pat ieceltais komisārs nelietoja nelaiķa direktora kabinetu, ievērojot it kā pietāti. Vicedirektoru aizveda uz Krieviju. Pirms lietuviešu ienākšanas lielinieki aizveda visu Valsts bankā esošo naudu, raktsāmmašīnas un dažus citus piederumus uz Krieviju. Pirms lielinieku ienākšanas direkcija izmaksāja ierēdņiem 3 mēnešu algu. Ieceltais komisārs atņēma ierēdņiem ne tikai šo uz priekšu izmaksāto algu, bet konfiscēja arī ierēdņu Savstarpējās palīdzības biedrības kapitālu. Kad Pagaidu valdība to dabūja zināt, viņa uzdeva komisāram atdot visu ieturēto naudu ierēdņiem atpakaļ un returnēt arī Savst.[arpējās] pal.[īdzības] biedrības kapitālu.

Par fabriku un citu mantu izvešanu rakstīju jau 1. daļā – hronoloģiskajā pārskatā.

Atsevišķās sarunās kareivji un pat virsnieki atzinās, ka viņi par apstākļiem ārzemēs tikuši pilnīgi maldināti. Tagad viņi redzot, ka šeit cilvēki daudz labāk dzīvo, nekā Krievijā. Man stāstīja, ka viena komuniste palikusi traka un skriedama pa ielu izpūrušiem matiem kliegusi: „Nas obmanyvaļi; Nas 20 ņet obmanyvaļi!”

Liekās, ka Krievijā trūkst ārstu un visādu speciālistu, jo lielinieki viņus ierunāja braukt uz Krieviju; tur viņiem maksāšot algas. Tiem, kuri negribēja, vienkārši pateica: „My i tak vas zaberjom” un daudzus aizveda.

Kad jau bija zināms, ka Viļņas agabalu nodos Lietuvai, vietējie komunisti tomēr vēl gribēja sarīkot uz ātru roku tautas nobalsošanu par pievienošanu PSRS-ai. Pilsētas valdes un citu komunālu iestāžu darbiniekiem uzdeva apstaigāt visus dzīvokļus un sastādīt vēlētāju listes. Arī konsulātā ieradās tāds maģistrāta darbinieks, lai ievestu sarakstā vēlētajus. Viņš ieveda kalpones.

Savā hronoloģiskajā pārskatā es jau aizrādīju, ka pakāpeniski cilvēkos iesakņojās negatīvais noskaņojums pret lielinieku iekārtu un ilgošanās pēc normāliem apstākļiem un naidis pret žīdiem, kad pienākšot īstais brīdis. Pat vietējie komunisti atzīstas, ka viņi maldināti par apstākļiem Padomju Krievijā. Tagad viņi redzot, ka tur valdot trūkums un bads. To apstiprina arī tie poļu virsnieki un kareivji, kuri bijuši kā karagūstekņi aizvesti uz Krieviju un no turienes izbēguši.

Kad PSRS karaspēks ienāca Viļņā, tad kareivji viņiem stāstījuši, ka tagad iešot uz Latviju un Igauniju. Virsnieku aprindās prātoja, ka Padomju Krievija nogaidīšot, kamēr Rietumeiropas valstis un Vācija noasiņošot savstarpējā cīņā, un tad komunisti iegūšot valdību pa visu Eiropu. Tomēr PSRS karaspēka pelēkā masa atstāj tādu iespaidu, ka viņa nevarēs būt par nopietnu pretinieku Vācijas, Francijas vai Anglijas armijai. Pēc ienākšanas Viļņā kareivji strādniekiem atzinušies: „My vas bojaļis, no teper vidim, čto u vas ņet orudij i tankov i uže ņe boimsja”. Viens provinces slimnīcas ārsts stāstīja, ka gājusi visa divīzija, kad partizāņi pilnīgi negaidīti atklājuši uguni no dažiem ložmetējiem. Izcēlies briesmīgs juceklis un panika. Tanki sabraukuši daudzus savējos. Divīzijas komandieris tad briesmīgi lamājās savējos, ka viņi nobijušies no dažiem ložmetējiem. Pēc tam pienācis slimnīcā lielāks transports ievainotu. Ievainojumi bijuši galvenā kārtā muguras pusē; lauztas kājas un rokas.

Latvijos konsulo Vilniuje F. Donaso pranešimas užsienio reikalų ministruī V. Munteriuī apie įvykius mieste.

Ryga, 1939 m. lapkričio 1 d.

Pagal Jūsų nurodymą turiu garbės teikti tolesnį pranešimą apie Vilniuje susidariusią padėtį nuo š. m. rugsėjo 12 d. iki lietuvių kariuomenės įžengimo į Vilnių.

I. Chronologinė apžvalga.

1939 metų rugsėjo 12 d. konsulate su pirmuoju vizitu apsilankė naujai paskirtas Lietuvos generalinis konsulas ponas Trimakas⁵. Informavau jį apie čionykštę padėtį ir išsčiau keletą praktinių pastabų. Po dviejų dienų aplankiau jį su atsakomuoju vizitu. Tarp mūsų užsimezgė labai geri santykiai. Anksčiau vietiniai lietuviai „oficialiai“ boikotavo konsulatą, nors „asmeniniai“ santykiai buvo geri.

⁵ Antanas Trimakas – Lietuvos diplomatas, 1938–1939 m. patarėjas Lietuvos pasiuntinybėje Lenkijoje, 1939 m. rugpjūčio 22 d. paskirtas generaliniu konsulu Vilniuje.

Rugsėjo 15 ir 16 d. vokiečių lėktuvai smarkiai bombardavo Vilnių. Pirmą dieną numetė apie 200 bombų, antrą dieną – apie 300. Visiškai sunaikino radijo stotį ir smarkiai apgadino aerodromą. Taip pat daug bombų nukrito priemiesčiuose – Antakalnyje ir Žvėryne, apie 100 žmonių žuvo arba buvo sužeisti. Lakūnai miestą apšaudė ir iš kulkosvaidžių. Skardinį konsulato stogą taip pat pramušė keletas kulkosvaidžio kulku.

Rugsėjo 17 d. pradėjo evakuotis aukščiausi Vilniaus valstybinių įstaigų valdininkai. Gavau pirmas žinias apie TSRS kariuomenės įžengimą į Lenkiją. Kuriam laikui išvažiavau pas savo šeimą. Pasikalbėjau su išgyvenusiais lenkų žemdirbiais (28 km nuo Vilniaus). Jie keikia Lenkijos vyriausybę, kuri nebuvo pasirėngusi karui ir buvo priversta atiduoti Vokietijai Dancigą. Žemdirbiai labiausiai baiminasi vokiečių įžengimo, nes jie rekvizuoja žemės ūkio produktus daug nuodugniau ir negailestingiau negu bolševikai. Geriausia būtų, jei įžengtų lietuviai, nes jiems valdant žemdirbiai galėtų tvarkingai ir be baimės auginti žemės ūkio produktus ir parduoti juos miestų turguose.

Per poną Gustavą Martinsoną nusiunčiau paskutinį diplomatinį paštą. Į konsulatą dėl vizų kreipėsi labai daug žmonių. Pasakojo, kad bolševikai užėmė Vileiką ir Molo-dečną. Apie tai Jus informavau telefonu.

Rugsėjo 18 d. mieste viešpatavo nerimas. Jau apie 7 val. ryto prie konsulato stovėjo žmonių eilės. Nuo 8 iki 22 val. be pertraukos konsulato kanceliarijoje dirbo personalas, kuriam talkino šeimos nariai. Apie 17 val. pasirodė „Głos Narodowy“ ektra numeris su labai geromis žiniomis: kelios valstybės paskelbė karą Vokietijai; Vokietijoje revoliucija; Prancūzija ultimatyviai pareikalavo Tarybų Rusijos nutraukti karo veiksmus; rusų kariuomenė sustojo ir toliau nebežygiuos. Šios žinios sukėlė nepaprastą entuziazmą ir džiaugsmą. Aprimo masinis bėgimas. Tačiau jau po kelių valandų atsiskleidė tikroji padėtis: link miesto artinosi bolševikai. Buvo sukrečiantis perėjimas nuo didžiulio džiaugsmo prie slegiančios nevilties. Dėl to žlugo ir Vilniaus gynimo planas. Visą naktį tęsėsi kariuomenės atsitraukimas per Vilnių. Visi kaltino administraciją dėl tyčinio gyventojų klaidinimo, esą, kad bėglių minios netrukdytų evakuotis aukštiesiems pareigūnams ir kariuomenės atsitraukimui.

Tarp 19 ir 20 val. paštas nutraukė telegramų priėmimą. 22 val. prasidėjo stipri kanonada, kuri tęsėsi keletą valandų.

Rugsėjo 19 d. apie 5 val. vėl pradėjo dardėti pabūklai ir tarškėti kulkosvaidžiai. Apie 6 val. pro konsulatą pralėkė pirmasis rusų tankas. Pasirodo, kad kai kuriose miesto vietose kovojo kulkosvaidžiais ginkluoti partizanų pulkeliai, kuriuos apšaudė rusų tankai. Viena studentė į tanką įmetė butelį benzino ir deglą. Sudegė tanko ekipažas; studentė pabėgo. Tokiu būdu partizanai sugadino dar kelis tankus. Visą dieną mieste girdėjosi šūviai. Po 10 val. apėjau miestą. Gatvėmis judėjo tankų kolonos, kurios užėmė postus sankryžose.

Mickevičiaus ir Vilniaus gatvių sankryžose buvo susirinkę vietiniai komunistai, jų pasekėjai ir keletas smalsuolių, daugiausia žydai ir abejotinos išvaizdos asmenys, kartu su pora šimtų žmonių. Jie šūkais sveikino atvykėlius, o žydaitės tankų ekipažams mėtė miesto želdynuose išrautas gėles ir šokoladą. Kai praėjo pirmasis išgąstis, miesto gatvėse ėmė rodytis vis daugiau gyventojų; grūdosi apie tankus; tarp besišypsančių kareivių ir darbininkų skrajojo klausimai ir atsakymai. Bolševikų kariai pasakojo, kaip jie atėjo išlaisvinti liaudį nuo „ponų“, jie turį pranešimą liaudžiai – „my vas budjem učitj, privezjom vam hleba i vam budet horošo.“⁶ Buvo daug mongoliškų veidų.

Nuo pat ryto žmonės ėmė plėšti produktus iš karo sandėlių. Pro konsulatą, kuris įsikūręs palyginti ramioje gatvėje netoli sandėlio, žmonės 2 dienas nešė maišus su miltais ir kitais produktais. Kai kuriems žydams pavyko gauti net vežimą su arkliu, su kurių pagalba buvo galima daug sėkmingiau ir racionaliau plėšikauti. Vienas iš paliktųjų sargų norėjo priešintis plėšikavimui, tačiau minia jį užmušė.

Bolševikai ne iš karto užėmė telefono stotį, todėl iki 13 val. galėjau palaikyti telefoninį ryšį su Ryga. Priešpaskutinis pokalbis buvo su Jumis; paskutinis – su Vidaus reikalų ministerijos Užsieniečių skyriaus vedėju ponu Abeliu⁷.

Rusai 1 zlotą prilygino vienam rubliui, uždrausdami padidinti prekių kainas. Buvo išklajuotas potvarkis, kad visiems privalu registruoti ir atiduoti ginklus.

Rugsėjo 20 d. Bolševikai išjungė visus miesto telefonus. Konsulate vėl minios žmonių, daugiausia vizų prašytojai. Gatvėse daug darbininkų ir paprastų žmonių, kurie džiugiais veidais kalbėjo su Tarybų Rusijos kareiviais ir karininkais. Turtingesniųjų sluoksniai prislėgti ir baikštūs. Prie parduotuvių ilgos eilės. Kai kuriose parduotuvėse ėmė kilti kainos. Su vizitu buvau nuvykęs pas Vilniaus komendantą Starostiną. Jis kažkuriame vaivadijos valdybos kambaryje asmeniškai registravo ilgoje eilėje stovėjusius ginklų gražintojus. Ten pat jis kalbėjo su manimi, atsistodamas, bet nesitūlydamas man prisėsti. Jis sakė, kad manęs nepažįstantis, bet apie mane jau žinantis. Į mano klausimą, ar man taip pat užregistruoti savus ginklus, Starostinas atsakė, kad jie mano ginklus registruosią, tačiau neatimsią. Tačiau nei jis, nei kuris kitas vėliau neįregistravo mano ginklų. Gatvėse pasklido baltarusių kalba spausdinti lapai su rugsėjo 17 d. liaudies komisaro Molotovo kalba. Kalbama, kad lenkų jaunimas mėgina pereiti Lietuvos sieną, tikėdamasis patekti į Prancūziją ir ten įstoti į Prancūzijos kariuomenę.

Rugsėjo 21 d. Vilniuje pasirodo vis daugiau kariuomenės. Kalbėdami su vietiniais gyventojais jie pasakoja, kad čia ilgai nepasiliksią, bet eisią į Latviją ir Estiją.

Rugsėjo 22 d. Turguje labai mažai žemdirbių. Prie vežimų žmonės sustoję į ilgas eiles. Žemdirbiai vietoj pinigų prašo drabužių. Paprastų žmonių pokalbiuose ir samprotavimuose jau atsiskleidžia nerimas ir jaudulys dėl produktų trūkumo ir kainų.

⁶ Mes jus mokysim, atvešim jums duonos ir jums bus gerai (rus.).

⁷ Karlis Abelis (Kārlis Ābels 1887–?) – Latvijos valdininkas, Vidaus reikalų ministerijos Užsieniečių skyriaus vadovas.

Rugsėjo 23 d. Prie parduotuvių ilgos eilės. Pradėjo dirbti paštas. Kariuomenė išeinanti iš Vilniaus Lydos ir Gardino kryptimi.

Rugsėjo 24 d. Atvyko 2 bėgliai, latvių studentai, Janis Škenderis ir Vilis Lagzdinas, kurie atliko praktiką Katovicuose. Kadangi bolševikai nedavė leidimo išvykti, jie ryžosi patekti į Latviją savo rizika. Prašiau jų užėiti į Baltijos valstybių skyrių, kad papasakotų tai, ką matė. Vėliau man pasakojo, kad juos matė Turmante, jie paliko ketinančių nelegaliai pereiti sieną išpūdį. Kas jiems nutiko vėliau, to nežinau. Rusai paskelbė potvarkį, kad būtina registruoti visus automobilius. Po to atėmė privačių asmenų ir firmų automobilius, kartais žadėdami sumokėti pagal kvitą, kitą kartą atėmė visai be jokio kvito. Kareiviai ir toliau pasakoja žmonėms, kad dabar jie eis į Latviją ir Estiją. Ima atsirasti bolševikų laikraščiai. Prie šio pridedu „Bojevoje Znamja“.

Rugsėjo 25 d. Bolševikai dideliais kiekiais perka laikrodžius ir moteriškus rūbus. Valstiečiai dalijasi dvarus.

Apie savo vizitą pas Vilniaus krašto laikinosios valdybos pirmininką Želaniną aš jau pranešiau⁸. (...)

Rugsėjo 27 d. Mieste iškabintas Želanino potvarkis, kad nevalia nieko atimti savaivališka. Kaltininkai bus baudžiami už plėšikavimą. Eilės prie parduotuvių vis ilgėja. Kareiviai stebisi, kad visi taip gerai apsirengę ir gerai gyvena. Vilniuje pradėjo eiti „Viļenskaja Pravda“ baltarusių kalba. Ją taip pat ketinama leisti rusų, lenkų, lietuvių ir žydų kalbomis.

Spalio 3 d. Neišpildytas nė vienas Želanino duotas pažadas: konsulato telefonas dar neveikia; Latvijos piliečio Šelutos-Verovkino spausdinimo mašina vis dar sulaukta; taip pat man nepasisėkė išsiųsti pranešimo mūsų pasiuntinybei į Maskvą. Tvarkant kokius nors reikalus, labai sudėtinga pakliūti pas aukščiausius pareigūnus: baisiai ilgos eilės, kuriose žmonėms tenka laukti po 2 dienas. Postų sargybiniai, neklausydami jokių paaiškinimų, nė vieno neleidžia be eilės; prašo parodyti „propuską“⁹. Tokiais atvejais kreipdavausi į pro šalį einančius karininkus, prisistatydavau jiems ir prašydavau mane užregistruoti, tą jie ir padarydavo. Apskritai Tarybų Rusijos karininkai ir kareiviai elgiasi mandagiai ir paslaugiai. Visai kas kita su vadinamąja „raudonųjų darbininkų gvardija“ arba milicija, kuri yra suformuota iš vietinių elementų, daugiausia žydų. Jų užduotis palaikyti tvarką ir reguliuoti gatvių eismą. Jie vykdo tarnybos pareigas vilkėdami savo nuskurusius ir nešvarius drabužius, ryšėdami raudonus raiščius ant rankovių. Jų elgesys arogantiškas.

⁸ 1939 m. rugsėjo 29 d. pranešime (nepavyko jo išsiųsti, todėl F. Donasas jį asmeniškai į Rygą atvežė spalio mėnesį) pasiuntinybei Maskvoje F. Donasas aprašė rugsėjo 28-osios vizitą pas Želaniną, kurio metu Želaninas pažadėjo, jog Latvijos piliečiai gali likti savo vietose ir tęsti savo darbą, nebus konfiskuojama jų nuosavybė, konsulate bus atnaujintas ryšys telefonu, tačiau laikinai buvo uždrausta išvykti į užsienį be TSRS įstaigų leidimo – *LIVVA*, f. 2574, ap. 3, b. 3248, l. 34.

⁹ Leidimas (rus.).

Rūpestis ir nerimas tarp gyventojų auga sulig kiekviena diena.

Spalio 5 d. Konsulate nuolat daugėja prašančiųjų vizų. Dauguma jų neturi užsienio pasų, tačiau tai jų neatgraso, ir tol prašo, kol konsulas priima jų prašymus siuntimui į Rygą – Vidaus reikalų ministerijos sprendimui.

Be specialaus leidimo galima keliauti tik okupuotoje teritorijoje. Visi Latvijos piliečių prašymai dėl grįžimo į Latviją atmesti. Leidimą yra gavę tik keli JAV piliečiai.

Spalio 12 d. Į konsulatą atvyko žydų tautybės Latvijos pilietis Samuelis Zeliksonas. Ukrainiečiai jį su žmona ir vaiku išvarė iš žmonos dvaro Lvovo vaivadijoje. Bėgdamas jis atsiskyrė nuo žmonos ir mažamečio vaiko ir po didelių sunkumų bei įvairių išgyvenimų atsibastė iki Vilniaus. Jis pasakojo, kad spalio 5 d. Latvijos konsulą Lvove¹⁰ areštavo bolševikai. Vėliau atvykę bėgliai šią žinią atšaukė: jie matę konsulą spalio 13 d. Buvusi nuimta tik konsulato iškaba.

Spalio 13 d. Naktį suimta daug žmonių. Tarp jų taip pat ir Latvijos pilietis Šeluto-Verovkinas. Priežastys kol kas dar nežinomos. Bolševikai išveža visą radijo fabriko „Elektrit“ įrangą. Norėjo tą patį padaryti su tabako ir spirito monopolio fabrikais, bet ten darbininkai ir darbininkės sukėlė milžinišką sąmyšį, prikišdami bolševikams, kad jie žadėjo darbininkams geresnes gyvenimo ir darbo sąlygas, o dabar ketina juos palikti bėdoje ir bedarbystėje. Nuo to momento darbininkai ir darbininkės kiekvieną dieną ir naktį budėjo savo fabrikuose... ir laimėjo.

Spalio 17 d. Žmonės Mickevičiaus gatvėje vakar ir šiandien laukia ateinant lietuvių. Lietuvės moterys ir merginos laukė su dideliais glėbiais gėlių, bet negalėjo sulaukti. Vakare ant kai kurių namų pasirodė lietuvių vėliavos, bet šiandien jos jau dingo. Į konsulatą atbėgę žmonės, gatvėje priėję pažįstami, universitete mano dukrų klausia profesoriai ir kolegos, kada ižengs lietuviai. Mieste sklinda fantastiškiausi gandai: Kaune revoliucija, valdžią paėmė tai Voldemaras¹¹, tai komunistai, lietuviai terorizuos vietinius lenkus; tai vėl Anglija uždraudusi lietuviams užimti Vilnių. Daugelis ėmė mokytis lietuvių kalbos.

Bolševikai ir toliau viską išveža: baldus, paprasčiausius suolus iš apygardos teismo, rašomąsias mašinėles iš įstaigų, šiukšlių krepšius iš parkų, naujus langų rėmus; visiškai ištuštinami didžiausius prekių sandėlius. Iš kaimo veža bulves, gyvulių pašarą; iš ligoninių lovas ir čiužinius. Fabrikuose dieną ir naktį tebebudi darbininkai, kad pasipriešintų mašinų išvežimui. Raudonieji milicininkai savo reikmėms rekvizuoja radijo aparatus. Liaudis vis labiau niurzga ir nerimauja.

¹⁰ 1929–1940 m. sausį Latvijos garbės konsulu Lvove buvo Vitas Sulimirskis (Vits Suļimirskis, Sulimirski; 1874–?).

¹¹ Augustinas Voldemaras (1883–1942) – Lietuvos valstybės veikėjas. 1918 m., 1926–1929 m. ministras pirmininkas, 1918 m. gruodį – 1920 m. birželį – užsienio reikalų ministras. 1936 m. išvyko Prancūzijoje kaip politinis tremtinys, 1940 m. sugrįžo į Lietuvą. Mirė Vladimiro kalėjime.

Pokalbiuose su darbininkais ir paprasta liaudimi bolševikų kareiviai pasakoja: „Mes laukėme, kol jūs ateisite ir mus išvaduosit nuo mūsų nelaimės. Bet likimas jus nubaudė – mes atėjome pas jus su savo pekla. Pas jus jau yra tikras rojus.“

Karininkai taip pat ėmė pripažinti, kad apie padėtį Lenkijoje juos klaidino. Kaip pavyzdžiui, komisaras, revizavęs kaimo mokyklą, negalėjo patikėti, kad mokyklą lanko ir neturtingiausieji bei, kad juos moko už dyką.

Šiandien profesorius Jagminas¹² pasakojo, kad pas rektorių atvyko 3 vyrai, 2 civiliais apdarais ir 1 vilkintis uniforma, jie klausinėjo, kas iš profesorių norėtų vykti į Rusiją. Jie elgėsi labai laisvai. Įėjo vilkėdami paltus, vienas su kepure ant galvos ir atsėdo rektoriaus kabinete. Suimta 50 gydytojų: 10 žydų, 5 rusai, kiti – lenkai. Juos tikriausiai veš į Rusiją, nes ten esą reikalingi gydytojai.

Spalio 16 d. Po to, kai įžengė bolševikai ir išleido potvarkį, jog 1 zl. = 1 rub., nepaisant draudimų ėmė kilti prekių kainos. Pavyzdžiui, oficialiomis kainomis sviesto buvo galima įsigyti tik nedideliais kiekiais ir tik 3–4 vietose Vilniuje. Ten buvo tokios ilgos eilės, kad žmonės laukdavo po 13 valandų. Prekės dingo, bet pavyzdžiui, kai kurių produktų galima įsigyti nelegaliai:

	Anksčiau kainavo:	Dabar kainuoja:
Sviestas 1 kg	2,80–3,00 zl.	20–35 rub.
Kiaušiniai vnt.	0,07–0,08	0,30
Kiauliena 1 kg	1,60–1,80	14, 00
Jautiena 1 kg	1,20	6,00–8,00
Bulvės 1 pūdas	0,80	4,00–5,00

Lietuvos konsulas, vizuodamas mūsų piliečių pasus, ims prilyginti 1 Lt = 5 zl. Šiandien jis man pasakė, kad toks bus zl. kursas. Todėl daviau nurodymą, pradedant nuo spalio 19 d., mūsų konsulate 1 Ls taip pat prilyginti 5 zlotams.

Spalio 19 d. Visi ilgesingai laukia normalios padėties. Bolševikai ir toliau išveža turtą. Iš Lenkijos valstybės banko išvežti pinigai. Iš valstybės archyvo išveža visus aktus, susijusius su Gardinu ir Minsku. Išlaisvinti kai kurie buvę sulaikyti asmenys. Bolševikai nurodė nuo namų nuimti raudonas vėliavas.

Spalio 21 d. Žmonės vis labiau nerimauja dėl vilkinamo lietuvių įžengimo. Daugelis leidžia naktis ne namie, nes baiminasi denunciacijos ir jos pasekmių. Vietiniai priešai naudojami dabartine padėtimi.

Kai kuriose parduotuvėse jau pasirodo sviestas ir sūris. Sviesto kainos nukrito iki 20 zl. už kg, sūrio – 14 zl. už kg. Kol kas neįmanoma gauti taukų ir lašinių. Man pažadėjo vieną gabaliuką, bet 20 zl. už kg. Pabėgo kai kurie į Rusiją išvežti lenkų kareiviai,

¹² Jonušas Jagminas (1896–1948), lenkų žemdirbystės mokslų profesorius, iki 1939 m. dirbo Vilniaus universitete.

jie pasakoja, kad Rusijoje dar ilgesnės eilės, o laukuose tebėra nenuimtas derlius. Iš čia laikinai viską vežą į Molodečną, bet trūksta patalpų, todėl kai kurios prekės, kaip cukrus ir miltai, sudėti tiesiog plyname lauke. Tai pasakoja taip pat ir savo darbo vietose likę lenkų geležinkeliečiai.

Spalio 22 d. Radijas pranešė, kad Molotovas leido lietuviams įžengti į Vilniaus kraštą. Keliose gatvėse pasirodė lietuvių vėliavos, net iš popieriaus, nes trūko medžiagos. Gatvėse, ypač Mickevičiaus, didelės žmonių minios džiugiais veidais. Bažnyčiose skambėjo varpai. Tai gatvių publikai suteikė džiaugsmingą atspalvį. Kaip skirtinga lyginant su rugsėjo 19-ąja!

Prekybininkams vėl nurodyta atidaryti parduotuves. Pasirodė seniai nematyti riestainėliai ir pyragai. Žydų gatvėse taip pat minios žmonių, tačiau tarp jų mažiau džiugių. Pagrindinė žydų gatvė („Niemiecka“¹³) virto tikra „tolkučka“¹⁴, kurioje dabar prekiaujama įvairiausiomis prekėmis: drabužiais, apavu, raštinės reikmenimis, akmens anglies vežimais. Akivaizdu, kad tai slėptos ar pavogtos prekės, kurių kainos, lietuviams įžengus, kris. Vaikštinėja ir bolševikai, bet mažai ką perka. Raudonieji darbininkų milicininkai labai retai matomi. Jie, baimindamiesi žmonių keršto, išvyko su bolševikais. Susisiekimą reguliuoja raudonarmiečiai. Pasirodė lietuvių kariuomenės pasveikinimo komiteto atsišaukimai 5 kalbomis: lietuvių, baltarusių, lenkų, rusų ir žydų: Lietuvos kariuomenė įžengia, kad suteiktų Vilniui saugumą, taiką ir tvarką. Tegu žmonės pasveikina įžengiančiuosius. Taip pat pasirodė naujojo laikinojo Vilniaus valdytojo Kraskovo atsišaukimas apie tai, kad nebūtų plėšiamas ir nusavinamas privatus turtas. Tokie nusikaltimai būsią baudžiami griežtai pagal įstatymą.

Spalio 24 d. Darbininkai naktį išplėšė į vagonus bolševikų sukrautas ir išvežimui paruoštas prekes: degtinę, spiritą, druską ir kitą turtą. Monopolinių fabriku darbininkai ir toliau budi dieną ir naktį. Tuo tarpu bolševikai išvežė darbininkų savitarpio draudimo kasą – 25 000 zl. Dabar ir ankstesnieji vietiniai komunistai spjaudosi dėl bolševikų ir keikia, vadindami juos plėšikais. Jie netikėję pasakojimais apie badą ir varganą padėtį Tarybų Rusijoje, tačiau dabar matą, kad viskas buvo tiesa. Juos mokė neapkęsti Lenkijos ponų valdžios ir santvarkos. Dabar jie apgailestauja dėl Lenkijos žlugimo ir svajoja apie Lenkijos atkūrimą, kurioje viešpatausiąs susiklausymas. Geriau jau būtų patekę vokiečių, nei šių plėšikautojų valdžiai. Nekantriai laukia lietuvių kaip gelbėtojų iš bolševikų „košmaro“¹⁵, tačiau su dideliu nerimu ir bėgstaudami, nes baiminasi lietuvių šovinizmo, pareigų ir darbo netekimo, ištrėmimo, zloto kurso sumažinimo, lietuvių keršto. Svajoja apie Lenkijos atgimimą ir atsiskaitymą su tomis personomis, dėl kurių kaltės žlugo Lenkija.

¹³ Vokiečių gatvė.

¹⁴ Sendaikčių turgavietė.

¹⁵ Siaubas (rus.).

Spalio 25 d. Šiuo metu saugumo būklė Vilniuje labai bloga. TSRS įstaigos tuo ypatingai nebesirūpina, tačiau ir toliau veža viską, ką tik gali. Raudonoji darbininkų milicija beveik visiškai likvidavosi. Liko tik tie lietuviai, kurie po TSRS kariuomenės įžengimo įstojo į šią miliciją ir kitas organizacijas kaip „bolševikų rėmėjai“, kad žinotų, kas vyksta ir vėliau padėtų Lietuvai perimti miestą. Tačiau jų nepakanka, kad pereinamuju laikotarpiu galėtų garantuoti saugumą. Naktį paprasti plėšikautojai su raudonais raiščiais ant rankovių, apsimesdami milicininkais, laužėsi į sandėlius, parduotuves, o priemiesčiuose – taip pat ir į privačius butus. Gyventojai, iš kurių buvo atimti ginklai, ėmė priešintis lazdomis ir kirviais. Kai konsulatą pasiekė žinios, kad plėšikaujama artimiausiose gatvėse, tai ir mes žengėme tam tikrus žingsnius stiprindami saugumą. Naktimis prie lovų buvo padėti visiškai paruošti šaunamieji ginklai ir kirviai.

Išvykstantys kareiviai, kalbėdami su vietiniais darbininkais, išsitarė apgailestaują, kad jiems tenka išvykti. Jie čia mielai pasiliktų ir nelegaliai, tačiau baiminasi, kad juos užmuš lenkai („zarežut“). Ir išties, iš daugelio girdėjau, kad miškuose slapstosi lenkų partizanai, kurie nepaliamajam ardo pavienes TSRS kareivių grupes. Naktimis į ligonines atvedama daug sužeistų karių. Ypač pavojinga esanti kažin kokio pulk. [ininko] Dombrovskio¹⁶ partizanų grupė, kurioje esą apie 3000 žmonių ir daug motorizuotų priemonių. Taip pat ir amžinosiose Belovežo giriose vėl kovoja didelės lenkų pajėgos.

Spalio 28 d. Visas šias dienas daugelis vyrų ir toliau praleidžia naktis ne namie ir nekantriai laukdami ateinant lietuvių. Šiandien nuo pat ankstyvo ryto telefonu skambino Lietuvos generalinis konsulas, kad apie 12 val. įžengianti Lietuvos kariuomenė, ir kvietė mane dalyvauti. Man skirta vieta tribūnoje. Ten buvo generalinis konsulas Trimakas, jo padėjėjas Čečėta, Vilniaus lietuvių bendruomenės atstovas Stašys, kuri lenkai prieš kelis metus nuteisė 1 metams kalėjimo, o bolševikai jį taip pat įkalino ir išvežė į Bialystoką. Iš ten jis grįžo tik vakar. Tribūnoje taip pat buvo 3 ponios iš vietinės lietuvių bendruomenės, jos laikė gražias gėles, kurios buvo skirtos gen.[erolui] Vitkauskui¹⁷, pulk.[ininkui] Šarauskui¹⁸ ir TSRS armijos atstovui. Be to, laukė tautinių mažumų delegatai: lenkai, rusai, baltarusiai, žydai ir totoriai. Ten pat kilo vienas incidentas tarp tautinių mažumų: totorių delegatui, kuris atvyko paskutinis, reikėjo

¹⁶ Jerzy Dombrowski (Dąbrowski; 1889–1940) – Lenkijos kariuomenės (Polijas armijas) papulkininkis, 1919 m. vadovavo antitarybinių partizanų būriui, 1939 m. komandavo kavalerijos mūšiams prieš Vokietiją ir TSRS, nuo rugsėjo pabaigos su keliomis dešimtimis ulonų pasitraukė į Augustavo miškus. 1939 m. lapkritį pasitraukė į Lietuvą, kur po Lietuvos okupacijos buvo areštuotas, nubaustas mirties bausme.

¹⁷ Vincas Vitkauskas (1890–1965) – Lietuvos armijos divizijos generolas, 1934–1940 m. armijos inspektorius, 1940 m. kariuomenės vadas, 1940–1941 m. Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso vadas.

¹⁸ Juozas Šarauskas (1894–1941) – Lietuvos kariuomenės pulkininkas, 1930–1940 m. Generalinio štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas.

paskutiniam kalbėti, tačiau jis pareiškė, kad „po žydo nekalbėsias“, į tai žydų delegatas pareiškė, kas jis „po totoriaus nekalbėsiantis“. Stoją labai neįaukus momentas. Vis dėlto totoriui teko kalbėti paskutiniam. Katedros aikštėje (ten buvo tribūna) ir Mickevičiaus gatvėje susirinko keli tūkstančiai žmonių, kurie džiugiais šūkais pasveikino įžengiančią kariuomenę. Tačiau žmonių minia nebuvo tokia didelė ir šūksniai ne tokie visuotiniai kaip ankstesnių lenkų karinių paradų metu. Ypač tai buvo pastebima kitose gatvėse, kuriomis žygiavo kariuomenė. Ten pritrūko lietuvių, o lenkai tik apžiūrinėjo praeinančią kariuomenę, bet nedemonstravo jokio skambaus džiaugsmo. Lenkų nuostata charakterizuoja šie vakar išgirsti žodžiai: „Iš trijų velnių (vokiečių, bolševikų ir lietuvių) lietuviai yra tie geresnieji.“ Paradą neįaukiai trikdė likę TSRS kareivių sunkvežimiai, kurie tarsi demonstratyviai išsipindavo ir keletą kartų kirtu parado eiseną. Tada lietuviai nutraukė paradą, tribūnoje pasirodė pulk. Šarauskas ir paprašė mus perėti į Mickevičiaus gatvę, kur bus galima netrukdomiems tęsti paradą.

Gatvėse pasirodė vienadienis laikraštis „Niech Żyje Litwa“.

Spalio 29 d. Po ilgo laiko naktį vėl buvo galima ramiai miegoti. Nuo pat ankstyvo ryto gatvėse pasirodė Lietuvos policijos patruliai su savo dekoratyviomis uniformomis¹⁹, kurios taip neapsakomai skyrėsi nuo ankstesnių žydų milicininkų nunešiotų civilių kostiumų. Mieste pasirodė vienadienis laikraštis „Witaj, Litwo“.

Negalėdamas telefonu susisiekti su pasiuntinybe Kaune, 14 val. Švedijos generalinio konsulo Korzovo automobiliu, kuris buvo duotas mano žiniai, su šeima išvažiavau į Kauną. Prie ankstesnės Lenkijos–Lietuvos sienos kelias buvo labai prastas ir automobilis sugedo. Vakare iš Vilniaus į Kauną grįžinėjo autobusu atvykę užsienio žurnalistai, kurie mus pavežė [į Kauną]. Vilniuje apyvartoje buvo vien tik Lenkijos zlotai ir Rusijos rubliai. Tačiau Kaune niekas nenorėjo imti zlotų ir mes patekome į labai nemalonią padėtį. Vakarienę ir pusryčius teko valgyti skolon.

Spalio 30 d. Nuo pat ankstyvo ryto atvykau į pasiuntinybę prisistatyti pasiuntiniui ponui Sėjai, per tokį trumpą laiką jau 3-iam tiesioginiam mano viršininkui. Ten man litais išmokėjo avansą ir taip išgelbėjo iš nepatogios padėties.

Spalio 31 d. Gavęs Užsienio reikalų ministerijos pritarimą, Švedijos konsulo automobiliu, kuris po remonto Širvintose buvo atvežtas į Kauną, išvažiavau į Rygą.

Lietuvos įstaigose visur man rodė didelį palankumą ir pagalbą. Rygą pasiekiau apie 21 val. Atsivežti zlotai čia pasirodė esą visiškai beverčiai. Nežinau, ką su jais daryti. Jei man nepadės vyresnybė, aš asmeniškai patirsiu didelių nuostolių.

II. Prekyba

Kai vokiečiai bombardavo geležinkelius ir tiltus, prasidėjo nesklandumai pristatant prekes. Žmonės neįprastais kiekiais pradėjo pirkti druską, cukrų, žibalą ir kitas medžiagas. Vėliau paaiškėjo, kad jų skaičiavimai buvo tikslūs: sustojo šių prekių

¹⁹ Akivaizdu, jog omenyje turėta paradinė uniforma.

pristatymas iš Rytų Lenkijos pramonės centrų, krito zloto kursas, žemdirbiai nenorėjo nieko parduoti už pinigus, o prašė druskos, cukraus, žibalo, drabužių, bet labiausiai tabako. Tiems, kurie laiku apsirūpino tokiomis prekėmis, neteko kęsti bado. Kai įžengė bolševikai, jie prilygino 1 zlotą vienam rubliui, uždrausdami didinti kainas. Kareiviai turėjo daug pinigų ir už 1 rub. galėjo pirkti prekių, kurių vertė buvo 4, 3 kartus didesnė, nes prieš jiems įžengiant 1 rub. [buvo lygus] – 1,23 zl. Rodėsi, jog jiems viskas buvo nepaprastai pigu ir jie gana greitai iš parduotuvių ištuštino prekių likučius. Mažieji rankiniai laikrodžiai, rašikliai, tekstilės prekės ir apavas buvo g a l u t i n a i išpirkti. Kai kada kareiviai gatvėse sustabdydavo ponias ir imdavo domėtis jų rankiniais laikrodžiais – kiek toks kainavo, prašydavo jiems parduoti. Kai kurios ponios pardavė, kitos atidavė veltui, tačiau jei nenorėdavo neatiduodavo, ir kareiviai apgailėstaudami eidavo toliau, nenaudodami jėgos, nes jiems buvo griežtai uždrausta skriausti taikius gyventojus. Laikrodžių parduotuvėse kai kurie kareiviai ir karininkai pirko po 5 laikrodžius, akivaizdu, kaip dovanas savo pažįstamoms. Galanterijos parduotuvėse jie taip pat dideliais kiekiais pirko prekes, lyg „bez razboru“²⁰. Labai didelį pasisekimą – kaip „balinės suknios“ – turėjo siuvinėti moteriški naktiniai marškiniai. Iš kai kurių gir-dėjau, kad teatre pirmose eilėse iš tiesų sėdėjusios tokiais vakariniais tualetais pasi-puošusios bolševikų ponios. Tų parduotuvių, kurių savininkai buvo pabėgę ar išvykę, prekės buvo aprašytos ir išvežtos į Rusiją. Prekybininkai, išpardavę prekes, uždary-da-vo savo parduotuves, tačiau rusai, manydami, jog prekės paslėptos, išleido potvarkį, kad parduotuvės privalo veikti. Priešingu atveju parduotuvių savininkai neteks leidimo prekiauti. Po to daugelis prekybininkų atidavė bolševikams savo prekybos leidimus, o likusieji kiekvieną dieną kelioms valandos atidarydavo tuščiąsias parduotuves. Buvo galima įsigyti vien tik obuolių. Kaip jau nurodžiau, su žemdirbiais prasidėjo natūriniai mainai. Miestiečiams patiems teko važiuoti į kaimą produktų. Atgijo tokia žinoma maišinininkų („mešočniku“) profesija. Priemiesčių gyventojai dažnai atimdavo arba už primestą kainą supirkdavo iš žemdirbių žemės ūkio produktus, kurie vėliau patekda-vo į turgų arba centre gyvenusiems ir juos užsakiusiems „buržujams“. Kepykloms, sviesto, mėsos ir panašioms parduotuvėms skiriama taip mažai prekių, kad jomis ga-lima patenkinti tik labai mažą pirkėjų dalį. Šiose parduotuvėse prekiaujama senomis kainomis. Todėl prie jų išsirikiuodavo nepaprastai ilgos eilės. Žmonės laukdavo po 3, 4, 5 ir net 13 valandų! Ir dar dažnai tuščiai, nes prekių buvo per mažai. Jei pavykdavo įsigyti prekių nelegaliai, tai kainos buvo tiesiog fantastiškos, pavyzdžiui, 1 kg sviesto [kainavo] 30 zlotų. Likus kelioms dienoms iki lietuvių įžengimo parduotuvėse pasi-rodė tokie produktai kaip mėsa, sviestas, kiaušiniai, tačiau nenustatytomis kainomis, pavyzdžiui, sviestas ir taukai [kainavo] po 20 zl. O tokių prekių kaip cukrus, druska ir žibalas iš viso nebuvo galima gauti. Tokia padėtis buvo iki spalio 29 d., iki išvykimo iš Vilniaus į Kauną.

²⁰ Be atrankos, neskiriant (rus.).

III. Bolševikų metodai.

Įžengdama į Lenkiją TSRS kariuomenė su vietiniais gyventojais ir nuginkluotais kareiviais elgėsi maloniai ir buvo jiems palanki, nes „ateina išlaisvinti lenkus nuo ponų ir gelbėt gyventojus nuo vokiečių bombardavimų“.

Kaime.

Iš visų gyventojų grupių daugiausiai nukentėjo dvarininkai. Valstiečiai, su kuriais blogai elgėsi dvarininkai, išplėšė dvarus ir nužudė jų savininkus. Buvo atvejų, kai įžengianti bolševikų kariuomenė išgelbėjo dvarininkus nuo mirties, juos įkalindama ir išveždama, o vėliau išlaisvindama. Buvo ir tokių atvejų, kai kariuomenė apšaudydavo plėšikautojus. Kai kurie žemdirbiai išvarė savininkus iš jų dvarų, juos nužudė, o likusius turtą ir žemę pasidalijo tarp savęs. Jei santykiai buvę geri, tai dvarininkams palikdavo kelis kambarius, 1 žirgą, porą karvių, kelis hektarus žemės, kiekvieną dieną duodavo tam tikrą produktų davinį („pajok“). Susikūrė kaimo komitetai, kurie tvarkė kaimo gyvenimą. Po kurio laiko palankiai nusiteikę žemdirbiai vis dėlto perspėjo dvaruose likusius dvarininkus ir patarė jiems bėgti. Ir išties, po kaimus ėmė važinėti naujai paskirti komisarai, daugiausia žydai, ir mokyti, kaip reikėtų tvarkytis su atimtais dvarais. Sukviestuose susirinkimuose, pavyzdžiui, vykdavo tokie pokalbiai:

Komisaras: „Nu čto, pokončili s pomeščikami?“²¹

Žemdirbiai: „Da, pokončili“²².

Komisaras: „A kak že vi pokončili?“²³

Žemdirbiai: „Razdelili zemliu i inventarj i dali pomeščiku svoju dolu.“²⁴

Komisaras: „Ploho sdelali. Pokončitj – značit ubitj pomeščikov.“²⁵

Buvo ir tokių atvejų, kad kai kurie žemdirbiai vežė produktus į miestus pabėgu-siems dvarininkams.

Miestuose.

Pasiturintys sluoksniai ir inteligentija su nerimu ir susirūpinimu laukė bolševikų įžengimo, tačiau nusiramino, kai išvydo, jog TSRS kariuomenė su gyventojais elgiasi taikiai ir yra jiems palanki. Bolševikai patys pasakojo: „My uže ne te, kakimi byli 20 let tomu nazad. My nesiom vam kulturu.“²⁶

Vietoj policijos susiorganizavo savanoriška milicija – „Raudonoji darbininkų milicija“. Į ją iš esmės stjo nepatenkintieji ir elementai, priešišškai nusistatę prieš ankstesnę vyriausybę ir santvarką. Vadovaujančias vietas daugiausia užėmė žydai.

²¹ Na, ar jau baigėte su dvarininku? (rus.).

²² Taip, baigėme (rus.).

²³ O kaipgi baigėte? (rus.).

²⁴ Padalijome žemę ir inventorių ir davėme dvarininkui jo dalį (rus.).

²⁵ Blogai padarėte. Baigti – reiškia užmušti dvarininką (rus.).

²⁶ Mes nebe tokie, kokie buvome prieš 20 metų. Mes jums nešame kultūrą (rus.).

Prasidėjo bruzdėjimai ir pagilėjo gyventojų priešiškus žydams. Pasirodė, jog ir tarp rusų kareivių yra antisemitų. Kai žydaitės apmėtė įvažiuojančius tankus gėlėmis, kai kurie rusų kareiviai gėles metė atgal. Žydų tautybės milicininkai labai arogantiški ir iššaukiančiai elgiasi su nuginkluotais lenkų kareiviais. Pavyzdžiui, kažkoks lenkų kareivis netyčia atsitrenkė į žydą milicininką. Tas užtvojo neatidžiam kareiviui, užrėkė ir iškeikė jį „chamu“. Įsikišo pro šalį ejęs TSRS karininkas. Išsiaiškinęs incidento aplinkybes, pasivedė milicininką į šoną, išsitraukė revolverį ir nušovė žydą. Kalvarijos gatvėje kažkoks įtartinas žaliūkas sulaikė vieną poną ir atėmė iš jo paltą. Apiplėštasis kreipėsi pagalbos į pro šalįėjusį karininką. Šis pasivijo plėšikautoją, liepė atiduoti paltą ir plėšiką nušovė. Tokie įvykiai kėlė tam tikrų simpatijų TSRS kariuomenei. Vietiniai komunistai įteikė laikinajai krašto valdybai asmenų sąrašą, kuriuos derėtų nedelsiant įkalinti. Valdyba tokių pasiūlymą atmetė. Po to atvyko GPU²⁷, kuriai vietiniai elementai ėmė teikti denunciacijas prieš pavienius asmenis, dažnai norėdami suvesti asmenines sąskaitas. Prasidėjo areštai ir teismai. Įkalintųjų šeimos nariams GPU pareigūnas aiškino, kad jie [GPU] nėra kalti dėl įkalinimo: iš vietinių gyventojų ateina labai daug denunciacijų. Jei ateinantis toks kaltinimas, nors ir anonimiškas, tai, remiantis Tarybų Rusijos įstatymais, tokiai bylai privalu suteikti teisėtą kryptį, o apkaltintąjį reikia įkalinti.

Fabrikuose įkūrė darbininkų komitetus. Laikinoji valdyba išleido potvarkį, kad savavališkai nieko negalima atimti ir visiems fabrikams būtina tęsti darbus. Kai fabrikantai kreipėsi į valdybą su pastaba, kad nėra žaliavos ir kuro, jiems buvo atsakyta: „Tai jūsų reikalas. Jei fabrikas sustos, jūs būsite paduoti į tesimą už sabotажą. Ten paaiškės, kas kaltas.“

Miestuose buvo iškljuoti atsišaukimai, kad visos įstaigos tęstų darbą, kad kiekvienas grįžtų į savo darbo vietą. Kiekviename banke ir kiekvienoje įstaigoje buvo paskirtas atskiras komisaras, beveik vien žydai. Indėlininkai galėjo išsiimti po 100 zl. per ½ mėnesio, vėliau tik po 50 zl. Prie pašto taupomosios kasos stovėjo labai ilgos eilės. Žmonėms teko laukti po 8–12 valandų, kad gautų kortelę su numerėliu ateinančiam dienai. Visiems bankams buvo duotas nurodymas atiduoti seifuose saugomas privačių asmenų vertybes, tačiau pinigus įnešti į Lenkijos valstybės banką. Prieš bėgdamas į Lietuvą, Vilniaus vaivada Maryševskis²⁸ išvežė iš Valstybės banko auksą, neišduodamas jokie kvito, nes „dabar nėra laiko tokiems niekams“. Bet už šiuos niekus Valstybės banko direktoriui Šieroslavskiui teko sumokėti savo gyvybę. Kai bolševikai nerado aukso ir užsienio valiutos ir sužinojo, jog dalis pinigų buvo sudeginta, jie įkalino di-

²⁷ GPU (*ГПУ – Государственное Политическое Управление*) – Valstybinė politinė valdyba. 1922 m. įkurta Sovietų Rusijos represinė įstaiga. Nors tuo metu buvo reorganizuota į Vyriausiąją valstybės saugumo valdybą (*Главное управление государственной безопасности, ГУГБ*), liaudyje buvo tebevardinama GPU arba čeka.

²⁸ Arturas Tomaszas Maruszewskis (1886–1945) – Lenkijos armijos pulkininkas, 1935–1939 m. Poznanės vaivada, nuo 1939 m. gegužės – Vilniaus vaivada.

rektorių ir aukščiausius tarnautojus. Kadangi direktorius negalėjo parodyti kvito dėl aukso išdavimo ir potvarkio dėl pinigų sudeginimo, tai bolševikai manė, kad pinigai paslėpti. Intensyvios apklausos metu jie privedė direktorių iki tokios nervinės įtampos, kad jis neišlaikė ir antrą dieną iššoko pro langą iš 3 aukšto. Siaubingai sumuštas po kelių valandų jis mirė. Patys bolševikai pripažino, kad jis buvęs „čestnij čelovek“²⁹, ištikimai tarnavęs savo valdybai. Šeimai buvo pranešta, kad direktoriui mirus ši byla yra baigta. Šeima buvo palikta ramybėje, nelietė ir jo kabineto banke, nors kitose patalpose buvo atlikta revizija. Net paskirtasis komisaras nenaudojo velionio direktoriaus kabineto. Vicedirektorių išvežė į Rusiją. Prieš išžengiant lietuviams bolševikai išvežė visus Valstybės banke buvusius pinigus, rašomąsias mašinėles ir kitus reikmenis į Rusiją. Prieš bolševikų išžengimą direkcija tarnautojams išmokėjo 3 mėnesių algas. Paskirtasis komisaras ne tik liepė gražinti šią į priekį sumokėtą algą, bet konfiskavo tarnautojų Savitarpio pagalbos draugijos kapitalą. Kai Laikinoji valdyba apie tai sužinojo, ji komisarui liepė atiduoti visus sulaikytus pinigus tarnautojams ir jiems gražinti Savitarpio pagalbos draugijos kapitalą.

Apie fabrikų ir kito turto išvežimą rašiau jau 1-ojoje dalyje – chronologiškoje apžvalgoje.

Pavienujų pokalbių metu kareiviai ir karininkai prisipažino, kad jie buvo visiškai suklaidinti apie padėtį užsienyje. Dabar jie matantys, kad čia žmonės gyvena daug geriau nei Rusijoje. Man pasakojo, kad viena komunistė išprotėjo ir išsidraikiusiais plaukais bėgdama gatve šaukusi: „Nas obmanyvali; Nas 20 let obmanyvali!“³⁰

Atrodo, kad Rusijoje trūksta gydytojų ir visokių specialistų, nes bolševikai juos įkalbinėja važiuoti į Rusiją; ten esą jiems mokės algas. Tiems, kurie nenorėjo važiuoti, paprasčiausiai pasakė: „My i tak vas zaberjom“³¹, ir daugelį išvežė.

Kai jau buvo žinoma, kad Vilniaus kraštas bus atiduotas Lietuvai, vietiniai komunistai vis dėlto norėjo surengti skubų liaudies balsavimą dėl prisijungimo prie TSRS. Miesto valdybos ir kitų komunalinių įstaigų darbuotojams buvo liepta apvaikščioti visus butus ir parengti rinkėjų sąrašus. Taip pat ir konsulate pasirodė magistrato darbuotojas, į sąrašus įtraukiantis rinkėjus. Jis įrašė tarnaites.

Savo chronologiškoje apžvalgoje aš jau nurodžiau, kad palaipsniui tarp žmonių įsišaknyja negatyvus nusiteikimas bolševikinės santvarkos atžvilgiu, normalių sąlygų ilgesys, priešiškus žydams, kai ateisias tikrasis momentas. Net vietiniai komunistai pripažįsta, kad juos klaidino apie padėtį Tarybų Rusijoje. Dabar jie mato, jog ten viešpatauja nepritekliai ir badas. Tai patvirtina ir tie lenkų karininkai ir kareiviai, kurie kaip karo belaisviai buvo išvežti į Rusiją ir iš ten pabėgo.

²⁹ Sąžiningas žmogus (rus.).

³⁰ Mus apgaudinėjo. Mus 20 metų apgaudinėjo! (rus.).

³¹ Mes vis vien jus pasiimsime (rus.).

Kai TSRS kariuomenē ižengē i Vilniū, kareiviai jiems pasakojo, kad dabar eisia i Latvijā ir Estijā. Karininkū sluoksnyje svarstyta, jog Tarybū Rusija palauksianti, kol Rytū Europos valstybes ir Vokietijā nusilpnins tarpusavio kova, ir tuomet komunistai paimsiā valdžią visoje Europoje. Tačiau TSRS kariuomenės pilkoji masē paliko nerimto Vokietijos, Prancūzijos ar Anglijos kariuomenės priešininko išpūdī. Po ižengimo i Vilniū kareiviai darbininkams prisipažinē: „My vas bojalis, no teper vidim, čto u vas net orudij i tankov i uže ne boimsja.“³² Vienas gydytojas iš provincijos ligoninės pasakojo, jog ējusi visa divizija, o partizanai visiškai netikėtai iš keliū kulkosvaidžiu atidengē i juos ugnī. Kilusi siaubinga maišalynē ir panika. Tankai suvažinējo daug saviškiū. Divizijos vadas siaubingai keikē saviškius, kad šie išsigandē keliū kulkosvaidžiu. Po to i ligoninę atvežē daug sužeistū. Kareiviai daugiausia buvo sužeisti i nugarā; sulaužytos kijos ir rankos.

5. Vilnius, 1939 11 16. Priedas prie Latvijos konsulo Vilniuje F. Donaso rašto Latvijos pasiuntinybei Kaune.

LVVA, f. 2574, ap. 3, b. 3248, l. 5.

Pielikums Nr. 4 pie raksta

Nr. 73/XIII.H.3.

Noraksts

Latvijas konsulats Viļņā
Konsulat Łotewski w Wilnie.
Nr. 1515./VII.G.
Viļņā 16. novembrī 1939
Ulica Sierakowskiego Nr. 4.

Latvijas sūtniecībai Kauņā.

Papildinot savu š. g. 13. novembra rakstu Nr. 1486/VIII.G, konsulāts pagodinās paziņot, ka Lietuvas iestādes apmaina katrai ģimenei 150 zlotus pret Lt 75. Atlikušā nauda jādeponē kādā bankā līdz š. g. 20. novembrim. Pēc tam tiks noteikts jauns kurss. Pie manīm ieradās vairāki Latvijas pavalstnieki un paziņoja, ka Lietuvas iestādes liedzoties iemainīt un pieņemt depozītā viņu zlotus. Šodien griezoties pie Lietuvas valdības delegatūras, kur man Trimakasa kungs paskaidroja, ka zlotu iemainīšana esot labdarības akcija, kura attiecoties vienīgi uz vietējiem iedzīvotājiem, bet ne ārzemniekiem.

³² Mes jūsu bijojome, tačiau dabar matome, kad jūs neturite ginklū ir tankū ir jau nebebijome (rus.).

Tā tad mūsu pavalstnieki varētu izmainīt savus zlotus vienīgi melnā biržā, bet tas ir aizliegts. Kāda būtu izeja no šī stāvokļa?

Bez tam mūsu pavalstnieki, galvenā kartā studenti, kam ģimenes darīšanās uz kādu laiku jābrauc uz Latviju, bet kuri grib atgriezties atpakaļ, lai beigtu savas studijas Viļņas universitātē, sūdzās, ka vietējās Lietuvas iestādes dod viņiem vienīgi izbraukšanas atļaujas, bet liedzas izsniegt atpakaļ iebraukšanas vīzas. Tamdēļ mūsu pilsoņi baidās braukt, jo nav zinams, vai Lietuvas pārstāvības Latvijā dos tagad vīzas uz Viļņu. Runāju ar Trimakasa k-gu, bet viņš atbildēja, ka pašlaik Viļņā neesot tādas iestādes, kurai būtu tiesība izsniegt returvīzas uz Viļņu. To varot darīt vienīgi Lietuvas pārstāvība Latvijā, jeb Iekšlietu ministrija Kauņā. Konsulāts laipni lūdz sūtniecību noskaidrot, vai mūsu Viļņas apgabalā pastāvīgi dzīvojošie pavalstnieki varēs atgriezties Viļņā.

Lietuvas valdības pārstāvis Merkisa k-gs pienēms mani audiencē 31. novembrī pulkst. 11-os.

/F. Donass/
Latvijas konsuls Viļņā.

Priedas Nr. 4 prie rašto
Nr. 73/XIII.H.3

Nuorašas

Latvijos konsulatas Vilniuje
Nr. 1515/VII.G.
Vilniuje, 1939 m. lapkričio 16 d.
Sierakowskiego g. Nr. 4

Latvijos pasiuntinybei Kaune.

Papildydamas savo š. m. lapkričio 13 d. raštą Nr. 1486/VII.G, konsulatas turi garbės pranešti, kad Lietuvos valdžios įstaigos kiekvienai šeimai keičia 150 zlotų į 75 litus. Likusius pinigus reikia deponuoti kuriam nors bankui iki š. m. lapkričio 20 d. Po to bus nustatytas naujas kursas. Į mane kreipėsi keli Latvijos piliečiai ir pranešė, kad Lietuvos įstaigos jiems draudžia keisti ir priimti depozitą jų zlotus. Šiandien kreipiausi į Lietuvos vyriausybės atstovybę, ten man ponas Trimakas paaiškino, kad zlotų keitimas yra labdaros akcija, kuri taikoma vien tik vietiniams gyventojams, o ne užsieniečiams. Esant tokiai padėčiai mūsų piliečiai galėtų iškeisti savo zlotus vien tik juodojoje rinkoje, bet tai draudžiama. Kokia būtų išeitis iš šios padėties?

Be to, mūsų piliečiai, daugiausia studentai, kurie šeimyniniais reikalais kuriam laikui vyksta į Latviją, ir kurie nori grįžti atgal, ir baigti studijas Vilniaus universitete, skundžiasi, kad vietinės Lietuvos įstaigos jiems išduoda vien tik leidimus išvykti, bet nenori duoti vizų grįžimui. Todėl mūsų piliečiai baiminasi išvažiuoti, nes nežinia, ar Lietuvos atstovybės Latvijoje išduos visas [grįžimui] į Vilnių. Kalbėjau su p. Trimaku, tačiau jis atsakė, kad šiuo metu Vilniuje nėra tokios įstaigos, kuriai būtų suteikti įgaliojimai išduoti visas sugrįžimui į Vilnių. Tai galinti daryti vien tik Lietuvos atstovybė Latvijoje arba Vidaus reikalų ministerija Kaune. Konsulatas maloniai prašo pasiuntinybės išaiškinti, ar mūsų piliečiai, nuolatos gyvenantys Vilniaus krašte, galės grįžti į Vilnių.

Lietuvos vyriausybės atstovas p. Merkys priims mane audiencijoje lapkričio 21 d. 11 val.

/F. Donass/

Latvijos konsulas Vilniuje.